

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Självständigt arbete • 30 hp
Landskapsarkitektprogrammet
Alnarp 2018
Av Julia R. K. Fjällbäck

Att vara eller inte vara en del av staden

En undersökande studie av det materiella rummets inverkan på människors möjligheter till personliga uttryck i städer.

Titel: **Att vara eller inte vara en del av staden.** En undersökande studie av det materiella rummets inverkan på människors möjligheter till personliga uttryck i städer.

Titel på engelska: **To be or not to be part of the city.** An exploratory study of what impact the material room has on humans potential for personal expressions in cities.

Författare: Julia R. K. Fjällbäck

Handledare: Marie Larsson SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Huvudexaminator: Helena Mellqvist SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Btr examination: Anna Persson SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 30 hp

Nivå och fördjupning: A2E

Kurstitel: Master Project in Landscape Architecture

Kurskod: EX0775

Ämne: Landskapsarkitektur

Program: Landskapsarkitekturprogrammet

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2018

Omslagsbild: www.Pixabay.com

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Appropriation, Urban, Deltagande, Offentliga platser, Demokrati, Arkitektur, personligt uttryck, rätt till staden.

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet
Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap
Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning.

Sammanfattning

Det offentliga rummet har spelat en betydande roll för demokratiseringsprocesser under snart fem tusen år. I Sverige är dessa ytor fortfarande platser där människor ska ha möjlighet att uttrycka sig personligt och på så vis göra sig till en del av det gemensamma samhället. Med detta som utgångspunkt behandlar denna undersökande uppsats den materiella miljöns betydelse för vilka personliga uttryck som uppstår i västerländska, offentliga, stadsrum.

Resultaten tyder på att människor har en mycket avancerad förmåga att avläsa vilka processer som är av betydelse i rum då individen träder in i dem. Signaler från det materiella om sociala konventioner för vad som är normalt eller tillåtet i rummet påverkar brukares sätt att uttrycka sig och ta plats i olika miljöer. Dessa konventioner har ett symbiotiskt samspel med hur rummen ser ut att vara använda och hur de är designade. Materiella element tenderar att stabilisera användanden och uttryck som associeras till objektet och utformningen. Rum med otydliga eller motstridiga signaler om hur det förväntas användas, samt öppna, tomma och homogena ytor tycks göra brukare mindre initiativtagande och uttrycksfulla. Medan platser med många lager av processer som upplevs tillåtna, kan leda till en ökad social acceptans för individuella uttryck. Att rum innehåller en flexibilitet kan också vara av betydelse för brukares tendenser att prägla rum på ett personligt sätt och kunna göra sig själva till en del av det gemensamma. Lösa och föränderliga element innefattar valmöjligheter och kan fungera som verktyg åt människor att omforma rummen med efter sina personliga önskemål.

För att kunna undersöka vad som inverkar på brukares möjligheter att ta plats i städer utformas begreppen anpassad appropriation och personlig appropriation. Begreppen definierar skillnaden mellan en individ som i hög grad fokuserar på att tolka vad som är förväntat i ett rum samt anpassar sig till föreställningen, och någon som inte gör det. De samlade resultaten pekar på, att om vi eftersträvar ett brett deltagande i städer, bör vi också aktivt skapa många olika utrymmen för personliga appropriationer som individuella val och uttryck. Platser som tydligt signalerar till brukare att de har möjlighet att uttrycka personliga val i rummet. Utrymmena bör med fördel erbjuda ett forum eller verktyg genom vilka de personliga omformningarna kan genomföras.

I helhet speglar arbetet en relativt komplex och sökande diskussion som pågått i västvärlden under 1900-talet och 2000-talet om det urbana, materiella, rummets inverkan på människors möjligheter att delta i städer.

Abstract

Public space has played a significant role in the processes of democratisation for almost five thousand years. In Sweden, these areas are still places where people should have the opportunity to express themselves and thus become part of the common community. With this as a starting point, this research essay deals with the importance of the material environment for which personal expressions that occur in Western, public spaces.

The results indicate that humans have a very advanced ability to analyze which processes that are of importance in spaces which the person enters. Signals from the material about social conventions for what is normal or allowed in the room affect the way people express themselves and take place in different rooms. These conventions have a symbiotic interaction with how the rooms appear to be used and how they are designed. Material elements tend to establish the uses and expressions associated with the object and the design. Rooms with sends unclear or contradictory signals about how it is expected to be used as well as open, empty and homogeneous surfaces appear to make users less initiative and expressive. While locations with many layers of processes that are perceived as allowed can lead to increased social acceptance for individual expressions. Flexibility also seems to be of importance for users tendencies to influence the spaces and to make themselves part of the common. Loose and multifunctional elements entails choices and can serve as tools for people to transform the rooms with, according to their personal wishes.

In order to investigate what might affect the ability users have to take place in cities, the concepts of custom appropriation and personal appropriation are devised. The concepts define the difference between an individual who focuses on interpreting what is expected or preferred by others and acts on that, and someone who does not. The overall results indicate that if we seek broad participation in cities, we should also create many different spaces for personal choices and expressions. Spaces that sends a clear signals to users that they have the opportunity to express personal choices in the room. The area should also preferably offer a forum or tool through which the personal remodeling of space can be implemented.

In general, the work reflects a relatively complex and broad discussion about the urban, material, space and what impact it has on humans ability to participate in cities. A discussion that has been going on in West during the 20th and 21st century.

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	4
Abstract.....	5
INLEDNING	
Samtidsanalys.....	8
Frågeställning, mål, syfte och avgränsning.....	10
Genomförande, metod och material.....	11
BAKGRUND	
Stadsutvecklingens förändring sedan 500-talet och vår samtida stadsbyggnads- problematik.....	14
Det offentliga rummets betydelse för individen och ett demokratiskt samhälle.....	17
Deltagande genom appropriation.....	20
Appropriation enligt Karl Marx, Henri Lefebvre och Lina Olsson.....	20
Appropriation ur landskapsarkitektens perspektiv.....	24
Strategisk appropriation.....	26
Taktisk appropriation.....	27
Generell och unik appropriation.....	28
Begreppssammanfattning.....	30
RESULTAT	
Rumsliga normer och konventioner.....	33
Anpassad och personlig appropriation.....	44
Områden där personliga appropriationer uppstår.	48
Flexibla och dynamiska rum.....	59
Utrymmen för personlig appropriation.....	66
Avslutande diskussion.....	70
Källförteckning.....	74

INLEDNING

Samtidsanalys

Inom ramen för arkitektur och samhällsplanering finns en återkommande romantisk vision om en blomstrande stad med ett sjudande, kreativt, gatuliv. En vision där trottoarer befolkas av människor som tar för sig av gaturummen och njuter av livets goda. Där barn leker på torget och vuxna sitter i solen och dricker kaffe. Inte sällan presenteras denna vision i form av illustrationer på affischer och i broschyrer, i syfte att göra reklam för nya byggnadsprojekt. Med jämna mellanrum dyker det upp bilder där människor tagit egna initiativ och där aktiviteterna sträcker sig utanför de planerade funktioner som finns presenterade i förslagen. Det kan vara någon som spelar gitarr på ett torg (Radar 2018), ungdomar som skejtar (Göteborg stad 2018) eller spelar fotboll utan bollplan (Helsingborg stad projekt H+ 2009), vuxna som sitter i gräset vid en vägkant och läser tidningen eller någon som har en DJ-spelning vid ett promenadstråk (White 2018). Dessa är alla exempel som återfinns i visualiseringar skapade av svenska större arkitekturföretag. Arkitekturen kan tolkas vara av sådan karaktär att brukarna kommer att kunna inta platserna som vore de deras egna vardagsrum. Det kreativa stadsliv som redovisas förväntas troligtvis ha en säljande effekt på de politiker, investerare, fastighetsägare, lägenhetsköpare och turister som bilderna riktar sig till. Hur är det då i praktiken? Hur ofta ser vi människor inta torg och gator på sätt som de inte är direkt programmerade för? När ser vi brukare som använder gaturummen för att ge uttryck för sina privata intressen, åsikter och känslor? Är de offentliga rummen i praktiken skapta för ett sådant personligt och aktivt deltagande i våra samtida städer?

Samtalet kring vilka aktiviteter och individer som faktiskt kommer till uttryck i de offentliga miljöerna, är i dag högst aktuellt. Urbaniseringstrenden för samman människor i växande städer och variationen mellan invånarnas behov och intressen ökar. Inom forum för svensk landskapsarkitektur pågår diskussioner kring brukarnas möjligheter till deltagande bland annat i termer som brukarsamverkan, mångfunktionalitet, loose space och funktionsprogrammering. Samtidig florerar trender som gerillaodling, stadsodling, street art, urban exploration, urban gaming, geocaching och parkour (Figur 1.) ute i de offentliga rummen. Gemensamt för de ovan nämnda aktiviteterna och diskussionerna är individens möjlighet att vara med och omforma den fysiska staden på ett sätt som speglar brukarens person och intressen.

I grunden handlar dessa frågor om brukarnas möjligheter att delta i de offentliga rummen. Vilka aktiviteter som har goda förutsättningar att uppstå och därmed vilka individer som aktivt utgör livet i våra städer. Frågorna är relevanta då rätten att delta

Figur 1. Parkour är ett exempel på när brukare omformar det offentliga rummet efter subjektets personliga önskemål i stället för att strikt följa rummets funktionsprogrammering.

och uttrycka sig i offentliga sammanhang, är en av grunderna för ett demokratiskt samhälle. Extra viktigt blir det att belysa dessa frågor då det samtidigt pågår starka politiska processer med helt andra intressen i landet. Intressen som kan få inskränkan- de effekter på de offentliga rummen och hur tillgängliga de är.

En kraftfull sådan process är Sveriges regerings mål med en ständigt växande nationalekonomi (Regeringskansliet 2018). En optimistisk ekonomisk vision som ger utslag i många avgörande beslut rörande svensk samtida landskapsarkitektur. Ett exempel som denna vision resulterat i är att antalet köpcentrum i Sverige fördubblats under de senaste femton åren (HUI 2017). Ett fenomen som sedan länge mötts av hård kritik från stadsutvecklare och arkitekter. Kritiker menar att anläggningarna har en utarmande och på flera sätt kontraproduktiv påverkan på ett levande stads- och gatuliv (Jacobs 1961; Chaplin och Holding 1998; Svedström och Holm 2004; Edensor 2007b). Ändå fortsätter köpcentrum att byggas, vilket ofta motiveras med en initial ökning av konsumtion i området (HUI 2017). Ett annat exempel på politiskt styrda trender, är de bostadsområden som byggs i före detta hamnområden runt om i Sverige och Europa. Bostadsområden som i många fall är tänkta att fungera som "framsida" och "varumärke" för städer. Detta i syfte att attrahera höginkomsttagare, turister samt andra konsumtionsstarka besökare och boende. Även denna planeringsmodell har inom arkitektur- och planeringsforum kritiserats hårt. I dessa fall för att bidra till ett försämrat socialt klimat i form av polariserade städer med ökad social segregering (Guwallius 2012).

Konsumtion och ekonomisk tillväxt har i flera årtionden haft en mycket starkt drivande roll i funktionsprogrammeringen av svenska städer och är ett fenomen som andra drivkrafter och argument ständigt måste förhandla med. Utformningar som gynnar sociala möten och brukares aktiva deltagande förlorar inte sällan i strider mot mer initialt ekonomisk fördelaktiga förslag. Det är dock inte fastslaget att ekonomiska visioner och funktionsprogrammerade ytor måste konkurrera mot en arkitektur som kan främja också för brukares personliga uttryck och aktiva deltagande. Därför önskar denna uppsats att vidga kunskaperna kring förutsättningarna för att personliga och valbara handlingar skall kunna ta plats i våra städer vid sidan om de konsumtionsinriktade och funktionsplanerade.

Frågeställning, mål, syfte och avgränsning.

Det övergripande målet med uppsatsen är att, utifrån ett tvärvetenskapligt material, undersöka hur materiella förhållanden i urbana miljöer inverkar på brukares användning av rummen. Huvudmålet är att beskriva och diskutera hur utformning och rumsliga tillstånd inverkar på brukares möjligheter att delta på personliga sätt på offentliga platser. Frågeställningen för arbetet är därför följande: *Hur påverkar de materiella elementen i rum brukares möjligheter att delta på ett personligt sätt på offentliga platser i städer?* Undersökningen görs utifrån ett antagande att deltagande inte enbart handlar om total anpassning utan om att till viss del också bidra på ett individuellt sätt till det gemensamma. Målet med uppsatsen är vidare att beskriva och utveckla diskussioner som förs kring brukares varierade möjligheter att uttrycka sig och ta plats i urbana rum. Uppsatsen önskar kunna inspirera och lägga en grund för diskussioner kring hur människor ska kunna bli mer deltagande i städer.

Huvudsyftet är främst att jag, men också andra landskapsarkitekter och samhällsengagerade, skall bli mer medvetna om hur olika materiella förhållanden påverkar möjligheter till personliga uttryck. Uppsatsen är tänkt att öka min och andra intresserades kunskap om hur platser kan gestaltas och underhållas på sätt som gynna människors delaktighet också då brukarsamverkan inte är aktuellt under bygg och gestaltningsprocessen. I första hand genomförs arbetet i syfte att öka min egen kunskap inom ämnet och riktar sig i andra hand till andra landskapsarkitekter i början av sin karriär. I förlängningen är syfte med arbetet att bidra till ett demokratiskt samhälle där fler människor skall kunna utgöra en aktiv del av den stad de lever i.

Vad som inverkar på människors möjligheter att uttrycka sig i offentliga rum är oerhört brett och komplext. Detta arbete kommer att utgå i från västerländska, kulturella och urbana förhållanden. Det kommer inte att undersöka hur urbana rum kan uppnå vad Lefebvre ([1974] 1991) beskriver som ett approprierat tillstånd. I stället kommer uppsatsen förhålla sig till begreppet appropriation som en produktion vilken kan ta formen av en process (exempelvis en handling) eller produkt (exempelvis ett objekt). Det kommer heller inte att undersöka aspekterna mikroklimat eller fysisk tillgänglighet i form av exempelvis barriärer och tillgänglighetsanpassning. Vidare kommer uppsatsen att förhålla sig generaliserande till människor och inte fördjupa sig i skillnader mellan kön eller genetiska faktorer som kan inverka på hur starkt olika individer påverkas av rumsliga förhållanden.

Genomförande, metod och material.

Detta kapitel beskriver hur arbetsprocessen med denna undersökande uppsats sett ut. Största delen av kritiken mot genomförandet och det insamlade materialet behandlas under kapitlet Slutdiskussion i slutet arbetet.

Inspirationen till denna uppsats väcktes redan under tidigare kurser på programmet för landskapsarkitektur. Kurser vilka behandlade ämnet ur en delvis miljöpsykologisk vinkel. Ett engagemang startade då för att försöka förstå varför vissa urbana platser tycks inbjuda människor till att ta egna initiativ och uttrycka sig personligt mer än andra. Engagemanget bottnade delvis i personliga upplevelser av specifika urbana rum som inbjudit mig att använda dem på unika, kreativa, sätt samt den glädje det gett mig. Under tidigare kurser lades därför studentlitteratur med en viss inriktning i en särskild hög. Där i bland återfanns texter av bland annat Mattias Kärrholm, Mattias Qviström, Jan Gehl, Lisa Diedrich samt antologin Loos space-Possibility and diversity in urban life. Flera av dessa texter har följt med under hela arbetets gång medan andra fallit bort beroende av hur processen framskridit.

Det fanns således en inriktning och en viss idé om uppsatsens karaktär redan då arbetet startade. Tidigt uppstod dock problem med att formulera exakt vad för processer som var gemensamma och av betydelse för de rum som litteraturen behandlade. Längre pågick därför utforskandet av vissa rumsliga förhållandena utifrån att de inbjöd till ”personliga omformanden”. Ett relativt brett uttryck vilket inte var konkret nog att specifikt definiera processerna som sker i rummen. Att försöka definiera dessa ”personliga omformanden” har sedan utgjort den avsevärt största delen av arbetet med denna uppsats. Jag läste mängder av böcker, artiklar, forskningsrapporter och uppsatser som alla på olika sätt berörde de typer av rum och aktiviteter som verkade på något vis tillåtande för människor. Alla texter hade dock olika infallsvinklar och specialiserade teman och det tog lång tid innan jag lyckades greppa vad de hade gemensamt. Efter lång tid hittade jag slutligen fram till Lina Olssons (2008) avhandling ”Den självorganiserande staden- Appropriation av offentliga rum i Rinkeby”.

I och med denna avhandling började jag på allvar ta till mig begreppet appropriation och en fördjupning i detta begrepp inleddes. Den mest frekvent citerade och refererade källan som dök upp i sammanhanget var Henri Lefebvre. Varvid en tufft fas av att tolka och förstå framför allt Lefebvres verk ”The production of space” inleddes. Detta gav i sin tur en bättre förståelse för appropriationsbegrepps historia

och betydelse och en möjlighet kunna formulera i specifika termer vad det var som skedde i de rum jag ville undersöka. Parallellt med detta startade också en omtolkning av den insamlade data jag redan läst, samt även en ombearbetning av de texter jag delvis redan författat utifrån den tidigare tolkningar av insamlat material. Arbetsprocessen har där med haft formen av en typisk hermeneutisk cirkel eller spiral (Alvesson & Sköldbberg 1994). Innebörden av detta har varit att förståelsen för en del lett till en ny förståelse av en tidigare del vilken i sin tur fördjupat insikterna kring de tidigare delarna. De nyförvärvade kunskaperna ledde också till en omformulering av frågeställningen samt en utrensning av så väl insamlat som producerat material.

Efter ombearbetningar av egna texter, nya tolkningar av insamlad data samt ett avgörande telefonsamtal med Lina Olsson landade jag tryggt i att det var appropriation av de urbana rummen som utgjorde kärnan av detta arbete. Dock insåg jag att de mer specifika begrepp som jag från början sökt för att kunna placera i frågeställningen, troligen inte existerar inom ramen för landskapsarkitektur. Att själv formulera begrepp för det jag inledningsvis ämnade att undersöka visade sig därför bli en del av resultatet, snarare än att undersöka de materiella, rumsliga, faktorer som påverkar dessa processer. Det var alltså inte förrän arbetet med denna uppsats var nästan färdigt som jag egentligen kunde börja arbeta med den frågeställning jag från början sökt svar på. Om det funnits en vedertagen arbetsmetod som hetat hermeneutiskt nystan (Figur 2.) hade detta varit en god beskrivning av arbetets uppbyggnad.

Figur 2. Arbetsprocessen som ett nystan av tankar och information vilken skapar en komplex helhet med många lager.

Många typer av tolkningar har, som ovan nämt, försiggått genom denna hermeneutiska arbetsprocess. Dels tolkningar av flera olika författares definitioner och förklaringarna av begreppet appropriation. Dels hur dessa förklaringar som grundar sig i filosofi, politik, ekonomi och sociologi förhåller sig till och kan användas inom ramen för landskapsarkitektur. Dels har material som behandlar skeenden på specifika urbana platser tolkats och jämförts ur flera olika vinklar. Då undersökningen behandlat urbana miljöer som inverkar på människors upplevelser och aktiviteter består den insamlade datan av tvärvetenskapligt material. Allt som innefattar människors upplevelser och handlingsmönster är av en sådan karaktär att mätningar som kan leda till ”hårda” konkreta fakta i form av nummerära underlag är relativt sällsynt. Den största delen av processen har dessutom bestått av en undersökning, fördjupning och utveckling av nya begrepp. Arbetsmetoden har allt detta sammantagit klart dominerats av en kvalitativ karaktär (Magne Holme & Krohn Solvang 1997).

Både uppsatsens inledande litteraturstudie och den undersökande resultatdelen innefattar äldre tryckta verk vilka skulle kunna kritiserats för att vara föråldrade. Dessa är dock valda utifrån deras relevans i syfte att förstå ursprung och grunder till de teorier och begrepp som texterna behandlar. Exempelvis har litteratur av Henri Lefebvre och Karl Marx valts till litteraturstudien för att kunna beskriva den djupare betydelsen av begreppet appropriation och hur det utvecklats i resonemang rörande livet i städer och användandet av stadsrum. De här två författarna är erkända och har varit av betydelse för de vidareutvecklade resonemang som förs kring människans förhållande till sin omgivning och den urbana miljön i vår samtid. Det största utrymmet som en enskild referens fått i arbetet är dock Lina Olsson. Fokus har lagts på Olsson då hon behandlat begreppet appropriation utifrån ett mer samtida och renodlat arkitektoniskt perspektiv än ovan nämnda författare, vilket är relevant för uppsatsen. Olssons doktorsexamen i arkitektur och magistersexamen i fysisk planering gör att hon kan anses som sakkunnig och trovärdig.

Den insamlade data som används till arbetet är tvärvetenskaplig och består av både tryckta och elektroniska dokument. Information finns i form av vetenskaplig litteratur, forskningsartiklar och avhandlingar skrivna av samtida arkitekter, landskapsarkitekter och planerare. Det återfinns också böcker och studentlitteratur inom ämnena arkitektur, beteendevetenskap, miljöpsykologi och samhällsplanering. Även dokument från kommunala och statliga instanser i form av rapporter och elektroniska hemsidor förekommer. Referenserna som används är skrivna på svenska eller engelska och inriktade på en västerländsk kultur och urbana förhållanden. Utöver detta har i kapitlet Samtidsanalys i introduktionen även reportage och information med ursprung från källor så som arkitektkontor, tidskrifter och masteruppsatser speglats. Detta för att få en reflektion av samtida trender. I kapitlet Rumsliga normer och konventioner i resultatdelen används också ett uttalande av Glenn Greenwald som är journalist, författare och jurist. Denna referens skiljer sig från de övriga då Greenwald inte är forskare eller aktiv inom kontexten för arkitektur. Greenwald är dock ansedd som en av västvärldens mest kända och sakkunniga inom ämnet övervakning, vilket också det använda uttalandet handlar om.

Sökmotorerna som använts för att hitta vetenskapliga artiklar och litteratur är Primo via SLUs biblioteks hemsida samt Supersök via Göteborgs universitetsbibliotek hemsida, samt till viss del också Google Scholar. Förstahandskällor har prioriterats men även andrahandskällor har till viss del nyttjats för att få tillgång till andras tolkningar av texter i syfte att snabbare och bättre kunna tillägna mig viss information. Detta gäller för Stuard Elden (2004) och Lina Olssons (2008) respektive tolkningar av Henri Lefebvres och Karl Marxs verk. Det valda materialet till undersökningen är på inget sätt fullständigt men relevant för en kvalitativ, undersökande, uppsats av denna omfattning.

BAKGRUND

Stadsutvecklingens förändring sedan 500-talet och vår samtida stadsbyggnadsproblematik.

Enligt arkitekten Jan Gehl ([1971] 2007) har stadsutvecklingen förändrats betydande sedan 500-talet. Fram till och med medeltiden växte de flesta europeiska städer likt organismer utan ritningar och arkitektoniska framtidsplaner. De invånare som var i behov av en bostad talade direkt med stadens makthavare om att köpa eller hyra en bit mark. Städernas utveckling var då en ständigt pågående process, delvis driven av folkets direkta, personliga, behov och genom en nära dialog mellan invånare och makthavare. Stadens rum formades på så vis successivt efter brukarnas aktiva liv och fungerade likt ett verktyg för dem som levde där. Under renässansen, ca 1400-1600 e.Kr, fick arkitekter och stadsplanerare en mer aktiv roll inom den europeiska urbana utvecklingen. Städer började under denna period att i högre grad planeras av ett färre antal personer än tidigare. Utvecklingen baserades allt mer på teorier, och objekt tenderade att ta mer fokus från rumsligheter än innan. Brukarna blev i och med detta mindre aktivt deltagande i byggnadsprocesserna och stadsutvecklingens organiska karaktär minskade. Städerna började från och med detta att betraktas mer likt helheter eller konstverk formade av specifika planerare. En attityd som i hög grad är gällande för urbana delar av västvärlden fortfarande (Gehl [1971] 2007).

I vårt samtida Sverige är det i första hand yrkesutbildade inom samhällsplanering och arkitektur som är med och lägger fram förslag om städernas utformning. Allmänheten har juridisk rätt att opponera sig mot kommande planer, men andelen som brukar stadsrummen motsvarar inte på långa vägar det antal som varit med och skapat dem. Att en förhållandevis liten skara människor ska planera städer som fungerar bra för alla användare är, milt uttryckt, en svår uppgift. Idéer kring hur planerare och arkitekter skall förhålla sig till denna utmaning är många och för varje ny generation tycks teorierna kring vad som är mest viktigt i städer variera. I Storbritannien gjordes år 1999 ett omdebatterat försök att komma till rätta med dessa svårigheter. Det efterfrågades ett underlag, en mall, för arkitekter att kunna använda vid utformningar av de allmänna ytor i landet. Brittiska UTF (Urban Task Force)

) sammanställde en lista över vad de menade var de offentliga rummens viktigaste funktioner. I listan fanns exempel som idrottsarenor, möjlighet att sitta ute och äta och promenadstråk (Doron 2007).

Listan möttes dock av kritik från olika håll. Bland annat av författaren, konstnären och grundaren till gruppen Transgressive Architecture, Gil Doron. Doron (2007) menade att UTF, i stället för att göra en behovslista, gjort en lista över vad de ansåg vara korrekta beteenden i en stad. Att UTF upphöjt fritidsaktiviteter som invånarnas viktigaste behov. Samtidigt som de exkluderat andra handlingar som överlevnadsstrategier och identitetsuppvisningar. Faktiskt förekommande aktiviteter som att ligga ute och sova (Figur 3.), street art utövande samt gatuförsäljning, prostitution och gatumusicerande hade helt ignorerats. I och med detta ignorerades även de människor som utförde dessa aktiviteter och listan baserades därmed på vissa, valda, samhällsgrupper. Doron belyste även att samma grupper som ignorerats, då och då tvingas bort från olika platser i städer för att de ekonomiska värdena i ett område skall stiga. Kritiken från Doron föll hårt över UTF för att de skulle ha framtagit ett underlag som grundar sig på moraliserande och ekonomiskt drivna idéer kring hur stadens brukare "borde bete sig" (Doron 2007).

Figur 3. Att sova anses ibland vara en aktivitet som stör ordningen på offentliga platser och fanns inte med på UTFs lista över invånares behov.

Hade då UTF skapat en dålig lista och kunde de inte bara komplettera den med fler viktiga funktioner? Doron (2007) menar att grundproblematiken inte kunde lösas med hjälp av kompletteringar. Uteslutande av vissa aktiviteter och samhällsgrupper var enligt hans mening inte det största misstag UTF gjort. Det grövsta misstaget var att någonsin tro sig kunna sammanfatta en lista över invånarnas behov av funktioner. Vidare kritiserade han UTF för att måla upp en naiv, utopisk, bild av det urbana samhället. Det vill säga staden som en harmonisk och bekymmerslös plats. Doron menar att städer utan synliga konflikter endast uppstår i totalitära stater och även där fortsätter konflikterna. Skillnaden är att de då istället pågår dolt eller fördrivs

varter efter de uppstår. De försök som gjorts för att städa stadsdelar från icke önskade aktiviteter och element har ibland lett till ökade problem. Vidare skriver han att försköning av områden och införande av nolltoleranser kan leda till överdriven kontroll, gentrifiering och segregation (Dorom 2007).

Kanske var Dorom (2007) delvis hård i sin kritik mot UTF men svårigheterna med att bygga en harmonisk storstad för alla dess invånare kvarstår. Det är komplicerat att skapa rum som kan bistå alla människors unika förutsättningar och intressen. Enskilda planerare kommer aldrig ha möjlighet att bära kunskap och förståelse för invånarnas varierande behov fullt ut. Därför måste det i ett demokratiskt samhälle ges utrymme för att människor också själva ska kunna uttrycka vilka de är och vad de behöver. Den färdiga, perfekta, staden utan konflikter är kanske också en ogynnsam målbild. En vision vilken inte nödvändigtvis är vare sig möjlig eller åtråvärt. Vissa forskare och filosofer menar att ett av människans grundläggande behov består av att själva kunna skapa och påverka sin närmiljö (Jarlöv 1982; Janssen och Laike 2006). Då möjligheten att kunna omforma miljön utgör en viktig funktion i sig, uppstår en krock med idén om stadsrummen som fulländade, färdiga och konfliktlösa.

I Sverige finns en viss medvetenhet om problematiken och många projekt har genomförts i försök att kompensera för att många brukare sällan deltar i utformandet av städerna. Engagerade planerare har under de senaste åren använt varierade typer av brukarsamverkan och boendedialoger. Brukare bjuds då in för att få möjlighet att uttrycka sina önskningar och påverka under olika delar av planeringsprocessen (Boverket 2017). Detta arbetssätt kan i längden vara gynnsamt också ur ett tidsperspektiv då det minskar riskerna för långdragna överklagandeprocesser. Initialt kan dock plansamråd och brukardialoger se ut att förlänga arbetstiden jämfört med processer utan denna typ av möten och samråd. Något som kan leda till att arbetsättet inte prioriteras i projekt där beställare önskar snabba resultat och korta arbetsprocesser. I dessa situationer kan det därför läggas på landskapsarkitekternas axlar att utforma miljöer som fungerar för så väl det gemensamma som det individuella och personliga.

Det offentliga rummets betydelse för individen och ett demokratiskt samhälle.

Det här arbetet fokuserar på de offentliga rummen i städer och invånarnas möjligheter att göra egna val och uttrycka sig personligt i dessa rum. Enligt Nationalencyklopedin (2008) beskrivs offentliga rum som sociala samlingsplatser vilka är tillgängliga för allmänheten och innefattas av åsiktsfrihet. Dessa karaktäriserande egenskaper har gjort de offentliga rummen betydelsefulla för demokratiseringsprocesser i olika samhällen under snart fem tusen år. Fortfarande i vår samtid har rummen betydelse för individers möjligheter att dela sina åsikter, organisera sig, demonstrera och protestera mot skeenden i samhället (Andersson 2011).

Professor i landskapsplanering Mats Lieberg har länge arbetat med frågor som rör bruket av de Svenska offentliga rummen. Enligt Lieberg (1994) genomgick Sverige en successivt ökande privatisering under slutet av 1900-talet. Han menar att privatiseringen bland annat bidrog till att allt fler vuxna började vistas mer i de egna hemmen i stället för i de allmänna rummen. I och med detta började också en större del av det sociala livet att utspela sig i privata rum och inom föreningsverksamheter. Parallellt med detta utformades allt fler ytor i städerna för specifika aktiviteter. En så kallad funktionsprogramering där varje yta har en tydligt beskriven funktion. Exempelvis körfält, parkering, promenadstråk eller lekplats. Lieberg (1994) menar att de offentliga utrymmen byggdes bort i förmån för funktionsprogramerade ytor där sociala aktiviteter inte prioriterades. Han menar vidare att detta kan vara problematiskt då de påverkar invånares möjligheter att agera som politiska och kulturella aktörer. Följden av detta är att vår samtids offentliga rum kan beskrivas innefatta en typ av "trivseloffentlighet" där allmänheten i allt högre grad får rollen som passiva åskådare i stället för aktiva skapare av rummen (ibid.).

Behovet av offentliga platser kan variera mellan grupper, individer och perioder (Lieberg 1994). Ungdomar är exempel på en samhällsgrupp som generellt lever på andras premisser så väl hemma som i skolan. De har ofta ekonomiskt begränsade möjligheter att delta i privata rum som restauranger och nöjeslokaler, samt fyller sällan maktpositioner inom föreningar eller organisationer. För ungdomar kan de offentliga rummen utgöra en fristad. Rummen blir en av få platser där ungdomar

inte styrs av lärare eller föräldrars förväntningar och där de i stället kan experimentera med personliga uttryck och göra självständiga val. Ungdomar tillhör också en samhällsgrupp som flitigt utnyttjar offentliga platser i syfte att socialisera. Detta i jämförelse med vuxna som i högre grad träffas i privata sammanhang som i hemmet, i föreningslokaler, på restauranger eller klubbar (ibid.). Behovet av offentliga platser är inte bara förhöjt hos ungdomar utan kan uppstå hos alla individer. Det kan ske under vissa tidpunkter i livet och aktualiseras i samband med särskilda frågor och samhällsförändringar. Det kan också uppstå när människor saknar materiella tillgångar eller befinner sig i en maktposition som gör det svårt att uttrycka sig i privata sammanhang. De offentliga rummen kan då erbjuda en plattform för individer att oberoende av ekonomiska tillgångar och status kunna samlas och organisera sig kring frågor som rör deras levnadssituation. En möjlighet som utgör en viktig del i definitionen av ett demokratiskt samhälle (Lieberg 1994).

De offentliga rummen fyller också en mycket viktig social funktion i samhället. De utgör ett forum där människor som inte väljer att träffas i privata sammanhang ändå kan råka mötas och bli mindre främlingar för varandra. Individer med skilda intressen eller olika social, kulturell och åldersrelaterad tillhörighet, har i det offentliga en gemensam plattform. För integration och social sammanhållning i en stad är detta av stor betydelse (Franck och Stevens 2007). Professorerna Karen A. Franck och Quentin Stevens (2007) beskriver det som sker på allmänna platser som en socialiseringsprocess. Genom exponering för varandra etableras en vana vid att möta varandra och andras olikheter. Vanan byggs upp av upprepad exponering och leder successivt till en högre social tolerans. Då graderna av denna tolerans stiger i ett samhälle ökar invånarnas möjligheter att känna sig fria. Detta för att acceptans för olikheter och individualiteter i samhället stiger och därmed möjliggör för fler uttryck (ibid.).

Figur 4. I det offentliga rummet kan individer som inte aktivt valt att träffa varandra ändå råka komma i kontakt och får då möjlighet att vänja sig vid varandras uttryck.

I strikt juridisk mening är offentliga platser de områden som i detaljplaner redovisas som allmänna. I städer utgörs dessa ytor ofta av vägar, parker och torg (Andersson 2011). Definitionen av offentliga platser kan dock diskuteras långt mer djupgående än dess benämning i detaljplan. Lieberg (1994) menar att ett sätt att beskriva offentliga platser är som de ytor där tillgänglighet och åsiktsfrihet råder för alla människor vid alla tidpunkter. Detta innebär att brukares utseende, härkomst, ålder, intressen eller åsikter inte får utgöra exkluderande faktorer för tillgången till ytan. Det får heller inte finnas begränsningar i tillgänglighet under kvällar och nätter eller under vissa årstider. Vidare kan platserna definieras utifrån att brukare skall ha fri möjlighet att dela sina åsikter med andra, skapa kontakter och själva kunna välja hur de vill framställa sig på platsen. Med denna definition skiljer sig offentliga platser från andra offentliga institutioner, som massmedia och intresseorganisationer, där privatpersoner inte är i samma position att själva styra hur de vill framstå (Lieberg 1994).

Sättet att se på offentliga platser kan också vidgas till att se offentlighet som en effekt av brukares aktiviteter (Lieberg 1994). En yta bör då användas på ett sätt som gör att den upplevs tillgänglig för alla. Ur detta perspektiv definieras inte en plats som offentlig förrän brukare faktiskt använder den som sådan. Själva användandet får i denna definition en viktigare roll än vad som står i detaljplanen och vad gestaltningsvisionerna bestod av. Detta innebär att när privata områden upplevs som offentliga eller semioffentliga får detta också inverkan på områdets faktiska tillgänglighet (ibid.). Det samma gäller allmänna ytor som tillfälligt "privatiseras" av brukare. I fall några individer stänger av, markerar och använder allmänna gator så att de upplevs privata, kan det få en exkluderande effekt för andra och minska den faktiska tillgängligheten allmänheten. Liknande exkluderande effekter kan också uppstå där vissa specifika grupper, som ungdomar, alkoholister eller tjänstemän, starkt börjar associeras till en särskild yta och där med upplevs göra den till "sin" (Kärrholm 2005; Lieberg 1994).

Lieberg (1994) menar att den juridiska benämningen av en plats sammantaget med den fysiska tillgängligheten, samt hur en plats faktiskt används, bidrar till en viss grad av offentlighet. När väder, evenemang, ombyggnationer, avspärningar och aktiviteter påverkar ytor, så påverkas samtidigt tillgängligheten och där med offentlighetsgraden. Både den fysiska och den mentala tillgängligheten på en plats varierar alltså över tid enligt Lieberg. Utifrån detta kan det vara relevant att inte diskutera offentlighet som en statisk och absolut egenskap utan i stället se på offentlighet som en rörlig process och ständigt varierande (ibid.).

Deltagande genom appropriation.

Appropriation enligt Karl Marx, Henri Lefebvre och Lina Olsson.

För att vara verkligt deltagande i ett stadsliv krävs appropriation av rummen. Detta hävdade 1900-tals filosofen och sociologen Henri Lefebvre. Lefebvre publicerade en stor mängd skrifter rörande ämnet och hans tankar och samhällsanalyser kom att bli betydande inom många discipliner som arkitektur, stadsplanering, konst, lingvistik, geografi och politik. I den tredelade serien *Critique of everyday life* och boken *The Production of space* behandlade han bland annat ämnen som människors förhållande till städer, olika former av rumsligheter (space) samt människors appropriation av rum (Lefebvre [1947] 1991; [1961] 2002; [1974] 1991; [1981] 2003). Lefebvre menade att en plats som omformas av en grupp människor, i syfte att bistå deras behov och önskningar, har approprierats av dessa människor (Lefebvre [1974] 1991). För att utgöra aktiva delar av en stad måste människorna vara med och omforma de urbana rummen. Utan appropriation alieneras människor och förpassas till något som kan liknas vid passiva produktionsenheter i städer som domineras av ackumulationsinriktade system. Lefebvre hävdar att människors appropriation av de offentliga rummen utgör en del av invånarnas ”rätt till staden” (Lefebvre ([1968] 1996).

Lina Olsson, universitetslektor och doktor i arkitektur på Malmö Universitet, har under många år arbetat med stadsrummens utformning ur ett socialt maktperspektiv. Hon har bland annat forskat på olika individers möjligheter att ta plats, driva verksamheter och själva organisera sig i ett urbant samhälle. I sin avhandling *”Den självorganiserade staden- Appropriation av offentliga rum i Rinkeby”* (2008) utgår hon från en konceptualiserad form av Lefebvres definition av appropriation och utvecklar begreppen strategisk appropriation, taktisk appropriation, generell appropriation och unik appropriation.

Olsson (2008) menar att betydelsen av ordet appropriation i svenska språket kan liknas vid ordet tillägnande. Inom kontexten för samhällsplanering och arkitektur handlar appropriering främst om människors förmåga att omforma de materiella och föreställda rummen till ”sina”. Ett exempel på appropriation är när en person sitter på en stol eller lämnar en tillhörighet på stolen för att markera att den är upp-

tagen. Med dessa handlingar omformar personen rummet och skapar en upplevelse av att platsen för tillfället tillhör personen. På så vis gör individen samtidigt sig själv till en aktiv del av rummet. Appropriation kan också ske omedvetet och vara en effekt av förflyttningar, kroppsspråk och rutiner (Olsson 2008).

Definitionen av appropriation grundar sig i detta arbete på Lina Olssons (2008) förklaring av begreppet. För att få en djupare förståelse för begreppets innebörd följer en redogörelse för både Lefebvres och Olssons förklaringar av dess betydelse för såväl individer som för samhället i stort.

Lefebvre baserade sin definition av appropriation på Karl Marx beskrivning av den ekonomiska, politiska, verkligheten som Marx levde i. Marx menade att människan växer och förverkligar sig själv genom att appropriera naturen och den miljö människan har omkring sig. I omformande och skapande (här syftade Marx på arbete) utvecklar människan sin potential och de producerade objekten blir en förlängning och spegling av individen själv. Genom skapande (arbete) växer således individen. Då människan distanseras från den produkt hon skapar alieneras hon från denna. Detta menade Marx skedde för många under industrialiseringen då arbetare sattes vid löpandebandtillverkning. Individerna utgjorde då bara en liten del av hela arbetsprocessen. Deras arbete kom att abstraheras till ”arbetskraft” i form av rum, typ och tid i stället för färdigheter och den produkt som tillverkningsprocessen innefattade. Detta bröt kopplingen mellan skapandet, produkten, och individen och således skapandet som en självförverkligande process. De som tidigare varit exempelvis skomakare sågs nu i stället som arbetskraft. Marx menade att samhället och brukarnas liv delats upp i abstrakta enheter vilka gjorde invånarna alienerade från fyra komponenter av livet; de produktiva aktiviteterna, de produkter de skapade, från varandra samt också från sig själv som mänskliga varelser. För att bryta detta alienerade tillstånd krävdes appropriation (Elden 2004).

Grundat på Marx teori såg Lefebvre appropriation som ett skapande vilket resulterade i verk och utgjorde en förlängning av individen. Den högsta formen av appropriation menade han var det konstnärliga arbetet (Lefebvre [1974] 1991.) Lefebvre strävade dock efter att forma en övergripande teori för hela den komplexa verkligheten. Då Marx analyserade människan och samhället utifrån ett ekonomiskt perspektiv förklarar i stället Lefebvre verkligheten utifrån rumsteorier (space). Han valde att diskutera sina teser utifrån begreppen det fysiska rummet, det mentala rummet och det sociala rummet. Tre delar som tillsammans utgjorde den totala verkligheten (Elden 2004). Inom detta försök till en helomfattande redogörelse utgjorde begreppet appropriation inte bara arbete utan en viss form av rumslig produktion.

”The real core issue is to define mankind. Marxist dogmatism defined it by labour and for labour, as a producer. But active man creates the human world and, through the act of production, produces himself” (Lefebvre [1961] 2002, s. 95).

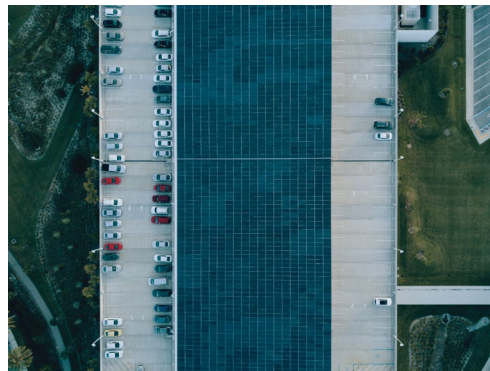

Appropriation är för Lefebvre inte bara arbete utan en rumslig produktion (skapande i och av rum, en produktion av rum) som kan utgöras också av exempelvis lekfulla aktiviteter och sociala möten. Appropriation kan ta form av konflikter, grupperingar och allianser. Tillsammans kan invånare också skapa något han liknar vid ett kollektivt konstverk. Detta sker när brukare genom upprepade handlingar, gemensamt, approprierat ett rum över lång tid. Sådana rum har förmåga att bryta den alienerande domineringen och beskrivs av Lefebvre som approprierade rum (Lefebvre [1974] 1991).

Trots att Lefebvre använder sig av ett rumsperspektiv lämnar han inte Marx kritiska förhållande till det kapitalistiskt styrda samhället. Lefebvre menar att det ackumulationsinriktade samhället dominerar städerna genom vetenskap och tekniska medel. Han talar om detta som rumslig dominering och dominerade rum. Vetenskapen menar han tenderar att beskriva verkligheten i modeller och teorier och skapar representationer av den levda, sociala verkligheten utifrån dessa modeller (Figur 5). Med teknikens hjälp formas sedan städerna efter vetenskapens representationer av verkligheten. Staden blir på detta sätt också uppdelad i homogena system, funktioner och områden som kan förhålls hierarkiskt till varandra. Detta är en form av abstraherande process som gör rummen jämförbara och möjliga att omsätta till kapital (Figur 6). På så vis formar kapitalismen samhället på ett sätt som gynnar ackumulation i varje dominerat rum enligt Lefebvre ([1974] 1991).

Figur 5. Datorer och mobiltelefoner är tekniska medel som innehåller representationer av verkligheten i form av exempelvis planer och ritningar.

Figur 6. Dominerade ytor. Ytor som framställs med tekniska medel och där exempelvis värdet på parkeringsplatserna går att omsätta i ekonomiska termer.

Lefebvre beskriver domineringens förhållande till appropriation som dialektisk. Dominering sker via tekniska medel i syfte att styra andra människors användande av rummen i en viss riktning. I motsats till detta sker appropriation utifrån den mänskliga kroppens förutsättningar, tar rummet i anspråk som sitt eget och bryter på så vis domineringen. Appropriationen beskrivs också i motsats till dominering som ett rumsligt bruk vilket inte styrs av ekonomiska krafter.

För att ett stadsrum enligt Lefebvre ska kunna klassas som approprierat måste det ha förmågan att återskapa sig självt som ett nytt, stabilt, rum. Sker appropriationer endast tillfälligt, och dominering återtar rummet, har det i stället skett en så kallad "skenmanöver" (översatt från engelskans *diversion* och ursprungligen från franska *détournement*). För att appropriationen ska vara ett verkligt rumsligt tillstånd måste

således appropriation ske genom kontinuerlig upprepning över lång tid. Vidare är appropriation av rummen endast verklig då det samtidigt möjliggör för andras, nya, appropriationer att uppstå (Olsson 2008; Lefebvre [1974] 1991).

Lefebvre menar samtidigt som detta att också kortvariga appropriationer kan ha förmåga att bryta individers alienation i vardagslivet. Aktiviteter under fritiden och sociala möten kan leda till en tillfällig dealienering. På så vis är brukarnas alienation inte konstant och appropriation kan genomföras av en individ under en kortare period. Lefebvre eftersträvar dock att hela samhället ska förändras i grunden och har inte den kortvariga, individuella, dealieneringen som mål. I stället menar han att verklig förändring bara kan ske om rummens tillstånd som dominerade bryts. Han skriver därför om stadens rumsligheter utifrån deras tillstånd som dominerade eller approprierade (Lefebvre [1961] 2002; [1974] 1991).

Att Lefebvre dels skriver om "verkliga appropriationer" som approprierade rum, dels om appropriationer som "skenmanövrar" och samtidigt påstår att tillfällig appropriation kan bidra till dealienering, kan uppfattas som motsägelsefullt menar Olsson (2008). Detta beror på att Lefebvre skriver om appropriation utifrån dels processen, produktionen som appropriationerna innebar, men också utifrån det resultat, den produkt, som produktionen resulterar i. Samtidigt är han ovillig att skilja produktionen från produkten och behandlar dem som ett. Förklaringen kan återfinnas i att det i filosofiska, rumsliga, resonemang inte finns någon tydlig gräns mellan produkt och produktion. Jämförs begreppen ett skådespel med skådespeleri kan detta bli förståligt. Skådespeleriet utgör både produktion (handling) och produkt (skådespel/pjä) samtidigt. På liknade vis kan en individ producera i rummet genom att promenera genom det (Se Figur 7.). En promenad kan ur Lefebvres rumsteoretiska perspektiv ses både som produktion och produkt (Olsson 2008; Lefebvre [1974] 1991).

Figur 7. En promenad kan enligt Lefebvre ses både som en produktion och en produkt som genereras i rummet.

Appropriation ur landskapsarkitektens perspektiv.

Målet för denna uppsats är att öka förståelsen för hur landskapsarkitekter kan utforma offentliga rum där brukare kan bli mer deltagande. För Lefebvre ([1974] 1991) var appropriation en viktig grund till deltagande och brukares rätt till städer. Enligt honom kan definitionen av appropriation bara fullt förstås som en motsats till dominering. Dominering av ett rum sker via tekniska medel, ovanifrån och i syfte att styra andras förutsättningar till deltagande. Appropriation och andra sidan sker genom att individen själv producerar rummet efter sina behov (ibid.). Då en person iträder rollen som landskapsarkitekt, anställd för att genomföra ett projekt i offentligheten, utförs således en omformandeprocess av dominerande karaktär. Planer utformas på begäran från institutioner och företag och processen utförs strategiskt, via tekniska medel, i syfte att ge brukare vissa förutsättningar. I yrkesrollen som landskapsarkitekt är det således inte möjligt att appropriera eller skapa ett approprierat rum enligt Lefebvres definition.

Lefebvre ([1974] 1991) menade vidare att ett approprierat rum är ett rum där bruksvärden prioriteras framför ackumulation och ekonomiska värden. I rollen som landskapsarkitekt kan man visserligen vägra att medverka i projekt där ekonomiska värden utgör en central del. Detta är dock en mycket tuff utmaning att ställa enskilda landskapsarkitekter inför. Åtminstone så länge Sveriges riksdags mål är en ständigt växande ekonomi (HUI 2017). Det torde kunna ses som en allmän sanning att de flesta beställare ser de ekonomiska värdena som en av de starkare drivkrafterna bakom de urbana byggprojekten som genomförs i vår samtid. Med ett krav på att bytesvärden inte får spela en central roll bakom utformningen av de urbana rummen, skulle denna uppsats därför riskera att tappa i relevans för den breda gruppen av landskapsarkitekter. Det ligger således i mitt intresse att utforska på vilka sätt brukare kan bli deltagande även i rum som präglas av ekonomiska vinstsyften, teknik och således dominering.

Detta förhållningssätt till appropriation gör det möjligt att sluta sig till Olssons (2008) vidgade definition av begreppet appropriation och dess betydelse för deltagande. Lina Olsson har i sin roll som arkitekt gått ifrån Lefebvres ekonomiskt politiska beskrivning av samhället och utgår huvudsakligen från ett socialt makt-perspektiv och rumsliga normer. Hon menar bland annat att appropriation inte nöd-

vändigtvis står i motsats till dominering. I stället hävdar hon att också appropriation kan få exkluderande effekter på andras möjligheter till att ta plats i rummen. Hon menar att Lefebvre förbisåg appropriationernas exkluderande potential då han fokuserade på att rikta kritik mot institutionernas makt över de offentliga rummen (Olsson 2008).

Olsson opponerar sig också mot Lefebvres syn på tillfälliga, flyktiga, appropriationer. Hon ifrågasätter hans hållning då han kallar mer kortvarig appropriering av ett rum för ”skenmanöver”. Hon tycks tolka Lefebvre som att han nedvärderar dessa processer genom att ge dem denna benämningen. Själv förhåller hon sig ytterst kritisk till att appropriation skulle behöva bryta den rumsliga domineringen långvarigt för att benämnas som ”verklig”. I direkt motsats hävdar hon, med all tydlighet, att också rumsliga omformanden utan stabil produkt, och utan förmåga att reproducera sig självt som ett nytt stabilt rum, är av hög betydelse för människors möjlighet till delaktighet i de offentliga rummen. Då Lefebvre använder ord som ”verklig appropriation” benämner Olsson motsvarande skeenden som strategisk appropriation. De mer flyktiga appropriationerna som hon också vill belysa ger hon namnet taktisk appropriation (Olsson 2008).

Olssons förhållningssätt har lett till en mer öppen definition av appropriation som en rumslig produktion. Denna produktion kan bestå av olika omformande handlingar och olika handlingslogiker. Inom denna vidare definition sker appropriation ständigt och kan genomföras genom människors blotta närvaro. Ur Olssons perspektiv antas också både mer och mindre stabilt omformande processer påverka och ha en effekt på den rumsliga verkligheten. Effekter vilka kan vara av hög betydelse för så väl den enskilda individen som samhället i stort ur ett demokratiskt perspektiv (Olsson 2008).

Olssons mer generella förhållningssätt kommer att vara gällande genom denna uppsats och hennes begrepp taktiska, strategiska, unika och generella appropriationer kommer att användas. Appropriation kommer definieras som ett sätt för individer att producera rum och på så vis göra sig själva till en del av rummet. Även Olssons syn på appropriationers förhållande till dominering kommer att vara gällande. Detta innebär att olika omformanden kommer att inkluderas inom begreppet appropriation oberoende av om de utförs via tekniska medel, genom en institution, på ett styrande vis eller med ett ekonomiskt vinstsyfte. Appropriationer kommer också räknas kunna ha en exkluderande effekt på andras möjligheter till nya produktioner.

Strategisk appropriation

Olsson (2008) har formulerat begreppen strategisk appropriation och taktisk appropriation utifrån en kombination av den mångdisciplinära forskaren Michel de Certeaus begrepp strategi och taktik, samt en konceptualiserad form av Lefebvres appropriation. Strategisk och taktiskt appropriation definierar Olsson utifrån hur stabil produkten av ett approprierande är. De strategiska appropriationerna innefattar en högre grad av beständighet än de taktiska. En staty är exempel på en mer stabil (strategisk) rumslig produktion än en affisch (taktisk produktion). Ofta formar också de strategiska appropriationer egna ordnade platser som klarar att upprätthålla sig själva på ett sätt som taktiska appropriationer inte gör. Exempelvis i form av en arena, lekplats eller en park. Olsson menar dock att begreppen förhåller sig relativt till varandra. Hur stabil en produktion är blir beroende av ur vilka tidsperspektiv de granskas och vilka andra produktioner de jämförs med (ibid.).

En av de strategiska appropriationenas egenskaper är att de många gånger bidrar till en del av rummets så kallade normativa dimension. Detta betyder att strategiska appropriationer genererar och stödjer beteenden som människor uppfattar som normala i rummen. I vissa fall kan detta bidra till en exkluderande effekt på andra appropriationer som inte går i linje med de rumsliga normerna. Strategiska appropriationer formar också ofta rum där brukarna har ett visst mått av kontroll över förutsättningarna (Olsson 2008). I praktiken kan detta innebära något som uppförandet av en idrottsarena. Arenan är ett strategiskt approprierande av en yta som gör idrottande till norm på platsen. De som utövar idrott vid anläggningen befinner sig i en viss maktposition där de genom att boka tid för träning på arenan kan påverka eller kontrollera vem och vad ytan används till. Liknande sociala strukturer uppstår också på andra typer av områden av varierande storlek. Olsson (2008) menar att tillgången till ett strategiskt approprierat rum innebär en form av social försäkring om deltagande. Att många av stadens ytor är strategiskt approprierade skapar i och med detta skilda förutsättningar för individer med olika identiteter och intressen att ta plats och delta i staden.

”Att vara i besittning av en ordnad plats innebär att man är försäkrad en stabil tillvaro i det sociala rummet. Om vissa subjekt har möjlighet till strategisk appropriation medan andra är hänvisade till taktisk appropriation råder ojämlikhet” (Olsson 2008, s. 226).

Taktisk appropriation

Taktisk appropriation behöver i motsats till strategisk appropriation inte uppnå någon stabil form. Icke desto mindre påverkar och omformar taktisk appropriation rummen. En fest som anordnas i en övergiven lokal är ett exempel på en taktisk appropriation som påverkar rummet utan att nödvändigtvis förändra dess materiella utformning i ett längre perspektiv. Under festens gång omformas dock rummet på ett sätt som kan få betydelse för människor och deras uppfattning om platsen, även efter det att de fysiska spåren är undanstädade (Olsson 2008).

För de som inte har tillgång till strategiskt approprierade rum är taktisk appropriation en alternativ strategi för att få möjlighet att delta i staden. Att appropriera ett rum via taktiska medel kräver dock generellt ett större engagemang och arbete. Anordnande av en fest eller en utställning på en yta som inte är utrustad för ändamålet innebär exempelvis mer arbete och en ökad utsatthet för arrangörerna såväl materiellt, ekonomiskt och socialt. De som bara har möjlighet att delta genom taktisk appropriation av de offentliga rummen befinner sig där med i en ojämn maktposition i förhållande till de som har tillgång till strategiskt approprierade rum (Olsson 2008).

För grupper med en begränsad tillgång till privata rum där de kan ge uttryck för synpunkter, upplevelser eller identitet kan taktisk appropriation av de offentliga rummen vara av stor betydelse. Även för grupper som mer sällan representeras inom politik och media kan taktisk appropriation av stadsrum i bästa fall ge möjlighet till uttryck, möten och samarbete mellan människor. Taktisk appropriation kan utgöra en möjlighet för individer att representera sig i offentligheten på ett sätt som de själva vill bli uppfattade. På så vis kan också det udda, individuella och det unika få möjlighet att bli del av det gemensamma. Att offentliga rum kan upplåtas till tillfälliga evenemang, uppträdanden, manifestationer, demonstrationer och andra taktiska appropriationer har ur detta perspektiv en betydelse för rummens roll som stödjande av en demokratisk samhällsstruktur (Olsson 2008).

”Möjligheten att appropriera (bruka och omforma) offentliga rum för egen del är av särskild vikt för individer och grupper vilka saknar tillgång till privat egendom att använda i syfte att organisera sig. Detta borde, enligt min mening, vara en ”urban” rättighet med potential att stärka deltagandet, således även demokratin” (Olsson 2008, s. 102).

Generell och unik appropriation.

Generell appropriation beskriver Olsson (2008) som ett användande vilket följer rumsliga normer. Normer som förmedlas via exempelvis sociala aktiviteter eller det fysiska rummets utformning och påbud. Att promenera i en park regelbundet kan vara ett generellt appropriering av parken. Handlingen följer den allmänna uppfattningen om hur personer bör bete sig i området och stärker samtidigt uppfattningen om hur parkens normalt används. En unik appropriation är i motsats till en generell appropriation något som bryter mot de rumsliga konventionerna. Det kan vara exempelvis att slå kullerbyttor inne i en matbutik, tala högt på biblioteket eller att vara klädd på ett sätt som inte upplevs normalt i rummet (Se Figur 8.).

Figur 8. Att som personen med åsnehuvud klä sig på ett sätt som ingen annan gör, kan upplevas som normbrytande och utgör då en unik appropriation av rummet.

En uppfattning om det offentliga rummet, som ibland framhålls, är att ett generellt appropriering av städer är att föredra. Detta då det går i linje med allmänhetens föreställning om hur rummen bör användas. Utifrån denna ide' förväntas ofta de gemensamma platserna vara ordnade ytor med beteenden och bruk som följer allmänhetens förväntningar och redan etablerade mönster. Att personer i stället genom så kallad unik appropriation, brukar rummet i normbrytande och personliga syften, ses ofta som störande och problematiskt. Inte sällan framställs dessa handlingar också som ett hot mot tanken om det offentliga rummet som en gemensam yta (Franzén, Hertting & Thörn 2006). De normer som råder i de urbana rummen skapas dock inte på objektiva grunder utan upplevs som normala på grund av deras reproduktion. Ofta speglar rumsliga normer också orättvisor och ojämlikheter som existerar i samhällen (Olsson 2008).

Olsson (2008), menar att vi bör ifrågasätta föreställningen om att endast generella appropriationer skall råda i de offentliga rum. Hon utmanar denna bild och menar att förekomsten av gränsöverskridande, unika, appropriationer utgör en viktig del av vad som gör ett rum verkligt offentligt. För att de offentliga rummen skall vara demokratiska måste det finnas viss möjlighet för subjekt att approprierar dem som sina egna rum menar hon. Likt Lieberg (1994) förhåller sig Olsson (2008) till begreppet offentlighet som att det har dels en juridisk och dels en praktisk dimension.

Olsson hävdar att det krävs en faktisk möjlighet för individer att kunna ta plats i rummet, så som de själva vill beskriva sig, för att det juridiskt allmänna rummet skall klassas som offentligt också i praktisk bemärkelse. Först genom att olika människor omformar rummen också efter sina personliga behov och önsknings, blir det offentliga rummet verkligt tillgängligt för många, unika, individer menar hon.

Unika appropriationer kan ibland väcka rädslor hos människor och bemötas med hårt motstånd. Ett exempel på en återkommande diskussion är när hemlösa använder offentliga platser på gränsöverskridande och unika sätt (Se Figur 9.). Användanden som då och då framställs som negativa och hotfulla inslag i stadsbilden. Inte sällan ifrågasätts de också och ställs i kontrast till rummets status som offentligt då de kan störa den rådande ordningen (Franzén, Hertting & Thörn 2006). Olsson (2008) menar dock att dessa normbrytande approprieringar tvärt om kan ses som en markör för hur offentligt rummet verkligen är. Möjligheten för individen att använda rummet på sätt som strider mot funktionsprogrameringen och allmänhetens förväntningar kan tolkas som en faktisk tillgänglighet. Något som i kan jämföras med exkluderande rum där exempelvis hemlösa eller tiggare fördrivs. I de rum där vissa människor fördrivs begränsas tillgängligheten utifrån faktorer som ekonomiska, materiella tillgångar och social status. Där med är tillgängligheten i dessa rum begränsad och inte för allmänheten. I förlängningen innebär detta att en faktiskt tillgänglighet och verkligt offentligt rum, också innefattar ett visst mått av kaos och oberäknelighet, Detta då det unika upplevs som gränsöverskridande (Olsson 2008). En förutsättning för tillgänglighet som går emot föreställningen om den demokratiska staden som en harmonisk och konfliktlös plats.

Figur 9. Hemlösa som använder offentliga platser genom unik appropriation ifrågasätts ibland som störande.

”Det är med andra ord möjligheten till unik appropriation som gör det offentliga rummet offentligt i verklig mening” (Olsson 2008, s.101).

Det är dock en blandning mellan både generella och unika appropriationer i ett rum som gör att den faktiska tillgängligheten bibehålls, enligt Olsson (2008).

”Det offentliga rummet visar sig därför innefatta en motsättning. Det är i spänningen mellan det ordnade (som garanterar möjligheten till generell appropriation) och det gränsöverskridande (unik appropriation) som offentliga rum skapas” (Olsson 2008, s. 101).

Begreppssammanfattning

Begrepp:	Enligt:	Definition och användning:
Appropriation	Karl Marx (Elden 2004)	Ett skapande arbete vilket genererar en förlängning av individen. Genom appropriation växer och förverkligas människan. Användes av Marx som motsats till de alienerande arbetsförhållanden som han menade att industrialismen medförde.
Appropriation	Henri Lefebvre ([1974] 1991)	Användande av ett rum i syfte att tillgodose subjektets egna behov och önskemål. Begreppet användes av Lefebvre för att beskriva vad han hävdade var människans ”rätt till staden”.
Appropriation	Lina Olsson (2008)	Människan producerar stadens rum genom appropriation. Appropriation sker ständigt också som en följd av människans blotta existens. Genom appropriation tillägnar sig människan rum och gör sig själv till en del av rummen. Kan användas för att synliggöra brukares roller som aktiva delar av städer.
Dominering	Henri Lefebvre ([1974] 1991)	Att via tekniska medel och vetenskap utforma rum menade att användas på specifika sätt av andra människor. Begreppet användes av Lefebvre som motsats till hans definition av appropriation och som kritik mot ett kapitalistiskt samhälle.
Funktionsprogrammering	Mats Lieberg (1994)	Att utforma ytor för specifika funktioner som exempelvis cykelbana eller lekplats. Funktionsprogrammering kan diskuteras utifrån huruvida det får en exkluderande effekt på andra aktiviteter förekomst på ytan eller inte.
Generell appropriation	Lina Olsson (2008)	Appropriation som följer rummets normer och konventioner och som därför innehar ett visst mått av förutsägbarhet. Möjliggör samarbeten och samexistens i städer.
Materiella rummet	Henri Lefebvre ([1974] 1991)	Den ”fysiska” rumslighet vilken människan upplever genom sina sinnen och sin perception. Det materiella rummet utgör, enligt Lefebvre, tillsammans med det mentala och det sociala rummen en triad vilken den totala verkligheten består av.
Offentlig plats	Nationalencyklopedin (2018)	De delar av bebyggd miljö som är tillgänglig för allmänheten. I juridisk mening de platser som i detaljplan redovisas som allmänna. Ofta vägar, gator, parker eller torg.

Begrepp:	Enligt:	Definition och användning:
Offentlig plats	Mats Lieberg (1994)	Hur offentlig en plats är avgörs av den juridiska benämningen och som en effekt av dess fysiska tillgänglighet och praktiska användning. En plats kan vara olika mycket offentlig vid olika tidpunkter utifrån hur tillgänglig den är och hur den används. Om en yta inte upplevs som allmän begränsas dess tillgänglighet och dess offentlighetsgrad sjunker.
Offentlig plats	Lina Olsson (2008)	En offentligyta bör vara tillgänglig för allmänheten och består då dels av dess karaktär som ordnad, vilket möjliggör generella appropriationer och där med samexistens. Dels består den av ett visst mått av oförutsägbarhet där unika, gränsöverskridande, aktiviteter tolereras.
Omforma	Henri Lefebvre ([1974] 1991)	Att förändra något befintligt. Användes av Lefebvre för att beskriva hur brukare producerade stadens rum genom att använda dem. Människor kan genom exempelvis dominering eller appropriation omforma stadens rum på olika sätt.
Produktion	Henri Lefebvre ([1974] 1991)	Ett objekt och/eller en process. Människor producerar både genom att bygga rum med materiella medel och genom att närvara i dem. Enligt Lefebvres rumsteorier finns ingen gräns mellan produktion och produkt, så väl en tavla som en diskussion är produktioner. Kan användas för att beskriva offentliga rum som processer vilka ständigt produceras av brukare, i stället för att beskriva rummen som konstanta objekt.
Strategisk appropriation	Lina Olsson (2008)	En relativt stabil produktion som kan befästa rumsliga normer i det materiella. Exempelvis anläggning av en idrottsarena vilken bidrar till och stabiliserar att idrottande upplevs som norm på platsen. Används av Olsson bland annat för att beskriva varför vissa aktiviteter och människor med vissa intressen har lättare att ta plats och tillägna sig rum i städer.
Taktisk appropriation	Lina Olsson (2008)	En relativt flyktig appropriation. Exempelvis att parkera en cykel eller sätta upp en affisch. Diskuteras av Olsson som en möjlig form av deltagande för dem som inte har tillgång till strategisk appropriation i städer.
Unik appropriation	Lina Olsson (2008)	Appropriation som bryter mot konventioner och därför upplevs gränsöverskridande. Möjligheten till viss unik appropriation beskrivs av Olsson som en viktig del av det offentliga rummet. Förekomst eller exkludering av människor som utför unika appropriationer på en yta kan användas som grund för att diskutera hur demokratiskt samhället är.

RESULTAT

Rumsliga normer och konventioner.

Detta kapitel inleds med en redogörelse över de materiella elementens betydelse för vilka användarnormer och konventioner som uppstår i urbana rum. Vidare fördjupas kunskapen om hur vissa materiella förhållanden kan stärka användarkonventioner och de sociala negativa konsekvenser som kan drabba den som bryter mot de rumsliga normerna. Centralt genom kapitlet är det materiellas betydelse för en aktiv så kallad social kontroll och hur denna kontroll påverkar människor som rör sig utanför de mest förväntade i rummen. I slutet av kapitlet följer en begreppsutveckling av orden anpassad och personlig appropriation. Detta i syfte att konkretisera undersökningen av hur människor kan ”delta på ett personligt sätt” i städer.

Vad inverkar på människors möjligheter att ta plats och delta på personliga sätt i offentliga rum? Olsson (2008) menar att sociala gränser som normer och konventioner är betydande för rumslig tillgänglighet på en nivå jämförbar med fysiska barriärer. Dessa gränser har betydelse för vilka som tar plats och vad som uttrycks i stadsrummen. I rumsliga sammanhang består den så kallade normativa dimensionen av det som återkommande representeras på en yta. Det är, i och med, upprepad förekomst som något uppfattas naturligt och normalt på en plats (Olsson 2008). Representationer finns bland annat i form av materiella element i rummet som människor konstruerat och utformat. De kan också utgöras av de aktiviteter som pågår i rummet, samt bestå av spår brukare lämnar efter sig från aktiviteter som pågått. Utifrån representationerna kan andra brukare avläsa vilka typer av användande och beteenden som pågår eller brukar pågå, och därmed är normala i rummet (Westlander 1999). Den normativa dimension är dock oftast ”osynlig” för allmänheten då människor sällan medvetet funderar över det som är normalt och förväntat i vardagen (Olsson 2008).

I de offentliga rummen utgörs en del av den normativa dimensionen av de materiella element som rummen består av (Olsson 2008). Parkeringsplatser är exempel på fysiska element vilka representerar bland annat bilar, bilkörning, parkering av bilar, samt bilägare på ytan. Parkeringsplatserna stabiliserar därmed aktiviteter associerade i samband med bilkörning som beteendenormer på ytan. På liknande vis normaliserar lekredskap barns närvaro och lek på lekplatser. I svenska städer finns många typer av beteenden som anses vara normala, opassande, oväntade eller provocerande utifrån vad som representeras på ytan där de uppstår. Att måla graffiti är

exempel på en appropriation som bemöts olika beroende på om den visas upp i ett konstgalleri, i en skateboardhall eller på en husvägg. Vissa rum anses som mer eller mindre passande för graffiti utifrån vad som finns representerat där redan innan. Det samma gäller många andra typer av uttryck som kan väcka uppmärksamhet på gator och torg men som upplevs normala på andra platser, i människors hem, i barer, i träningslokaler, på stränder eller i skogar (Olsson 2008).

För möjligheten till olika appropriationer innebär detta att det som finns representerat i ett rum är av betydelse. En laglig graffitivägg möjliggör exempelvis för en graffitikonstnär att skapa ett konstverk vilket blir synligt för allmänheten. En kyrkogård ger utrymme för uttryck av sorg och saknad för en anhörig till en avliden. Olsson (2008) menar att när vissa företeelser spelar en dominerande roll i rummet kan detta få en exkluderande effekt på produktioner som inte går i linje med företeelsen. Hon kommenterar exempelvis att rum som dominerats av funktioner som i första hand gynnar handel har haft en alienerande effekt på det icke kommersiella vardagslivet i många samtida stadsrum. Dominering stöds ofta, som i fallet med handeln, av materiella medel som manifesterar och normaliserar vissa beteenden (ibid.).

Arkitekten Mattias Kärrholm (2004) skriver i avhandlingen Arkitekturens territorialitet att så kallade beteendenormer kan finnas internaliserade hos människor. Han menar att människor troligtvis redan under barndomen lär sig hur olika hem, utemiljöer och objekt som stolar, lampor, träd, kan se ut och hur de brukar användas. Utifrån det lär sig människor att associera förväntade beteenden i relation till dessa föremål och miljöer. När ett rum ser ut på ett visst sätt förväntas således en viss typ av rumsligt omformande. På detta vis byggs en lång reportrar upp av olika beteenden som associeras som normala och passande till olika miljöer som bussar, hem, konsertlokaler eller bibliotek (ibid.).

Erfarenheterna av hur rum och miljöer förväntas användas medför att människor tenderar att appropriera rum som liknar varandra på liknande sätt. Några exempel på miljöer som har sådana beteendemönster kopplade till sig är barer, bibliotek och kyrkor. I alla dessa tre typer av rum finns etablerade rutiner för hur människor förväntas bete sig och ta plats. I allmänhet använder och uttrycker sig vuxna personer i olika barer på liknande sätt men byter dessa beteenden mot andra då de stiger in i kyrkor (Janssens och Laike 2006). Arkitektoniska utformningar och objekt kan alltså ”bära med sig” olika typer av beteendenormer vilka påverkar hur människor sedan omformar rummen. Exempel på detta är hur svenskar lär sig att helst inte appropriera mer än ett säte på bussen och att sedan ge bort ”sin plats” till förmån för äldre som kommer ombord. Konventioner som inte alltid följs men som många lär sig vara ett ”rätt beteende”, och förhåller sig till. Olika typer av val och uttryck får på så vis olika mycket utrymme delvis beroende av hur ett rum är utformat. Hur mycket utformningen och de konventioner, normer eller regler som är associerade till utformningen får effekt, är dock också beroende av det sociala samspel som pågår på platsen (Westlander 1999).

Det sociala samspelets betydelse för effekten av det materiella rummet är något som är beskrivet och undersökt närmare inom forskningsfältet för psykologi. Där finns begreppet beteenderam (behavior settings) etablerat inom ämnet ekologisk psykologi. Detta begrepp beskriver de mekanismer som medverkar då normer knutna till rum och materiella objekt uppstår, samt varför normerna blir olika starka på olika platser. Fenomenet beteenderamar beskrivs som ett system. Människors beteenden och den omgivande miljön är delvis beroende av varandra för att systemet skall existera. Beteenderamar kan uppstå på exempelvis ett forum på nätet eller i ett gaturum och upprätthålls genom självreglerande processer. Dessa processer består av att människor tillrättavisar de individer som inte följer de rumsliga normerna. Exempel på en tillrättavisning i ett sådant system är när någon ”hyschar” en annan individ på ett bibliotek. De självreglerande processerna består också av att människor anpassar sina beteenden till platsens normer och där med sluter sig till systemet. Rummets normer, och alltså systemets ”regler”, kan avläsas via hur det används och hur det är utformat. Exempelvis via symboler, funktioner, designstil eller konkreta påbud (Westlander 1999). Att appropriera ett rum och uttrycka sig på ett vis som bryter mot den rumsliga normen kan således innebära en förhöjd risk att bli konfronterad av andra närvarande individer.

Beteenderamarna existerar dels av ett visst minimum av närvarande individer och dels av en miljö vilken ger signaler om hur individerna förväntas bete sig. Om någon av delarna faller bort slutar systemet att vara aktivt (Westlander 1999). Exempelvis ett torg med en soffa där det normala beteendet är att sitta i soffan. Om där inte finns några människor närvarande eller om de närvarande bryter mot konventionen, minskar effekten av det som signaleras genom det materiella. Det blir då lättare att bryta mot normen och exempelvis ställa sig upp på sitsen i soffan. När människor är närvarande och följer reglerna blir systemet aktivt och om en enskild individ då bryter mot påbuden riskerar denne att bli tillrättavisad. Detta innebär att det materiellas effekt på brukares möjlighet till olika appropriationer och personliga uttryck är beroende av det sociala samspel som pågår i rummet. Samtidigt som det sociala konventionerna också styrs av signaler från det materiella (Westlander 1999).

I en studie på beteenderamar gjord av forskaren Bryan D. Gibson och professor Carol Werner skriver de att tydliga regelverk i det materiella rummet tycks stärka tillrättavisningarna, det vill säga den sociala kontrollen (Gibson & Werner 1994). Studien utfördes på en flygplats och jämförde resenärers reaktioner när andra resenärer bröt mot mer eller mindre tydliga rökänvisningar. Då en individ rökte på ett område med tydliga förbudsskyltar och markeringar, opponerade sig medresenärer också tydligt mot de rökande. Kroppsspråk som att stirra på den rökandes cigarett, se på den rökande och samtidigt demonstrativt hosta, täcka för ansiktet eller vända ryggen mot den rökande, var vanligt förekommande. Verbala protester yttrade sig genom tillrättavisningar om att rökning var förbjuden, alternativt information om vart rökning i stället var tillåtet. Då signaler, som askkoppar och skyltar, på platsen var mer tvetydiga, blev medresenärerna också betydligt mindre bestämda i sina protester och agerade i stället undvikande mot de rökande. Studiens resultat pekar

på att när regler är tydligt beskrivna i ett rum stärks den sociala kontrollen (Gibson & Werner 1994). Detta kan betyda att de negativa, sociala, konsekvenserna för en individ som approprierar ett rum på ett sätt som bryter mot rummets regelverk ökar i och med ett tydligt presenterat regelsystem i den materiella dimensionen.

Andra studier som gjorts har visat att en medvetenhet om att det finns en social kontroll också påverkar vilka typer av val och produktioner människor faktiskt utför. Melissa Bateson är professor inom etologi och forskare på Newcastle University UK. Hon har bland annat undersökt beteenden hos människor som upplever en känsla av att vara betraktade. Bateson menar att människor som känner sig iakttagna blir mer prosociala. Det vill säga att de utför fler handlingar som är empatiska, hjälpsamma och generösa (Bateson et al. 2013; Bateson, Nettle & Robert 2006; Ernest-Jones, Nettle & Bateson 2011). Bateson menar att individens anseende hos andra människor har varit avgörande för överlevnad och fortplantning genom hela mänskans historia. Därför har reaktionerna som sker i människor då de känner sig iakttagna, varit av hög betydelse. Hon menar vidare att på grund av den stora betydelsen kan reaktionerna ha blivit en del av det mänskliga biologiska arvet. Inom etologin benämns denna teori som "reputation based partner choice" eller "competitive altruism" (Bateson et al. 2013; Eisenberg & Mussen 1989; Ernest-Jones, Nettle & Bateson 2011).

Den sociala kontrollen behöver inte vara faktisk för att få en effekt utan kan bestå av en endast upplevd social kontroll (Ernest-Jones, Nettle & Bateson 2011). En effekt som också utnyttjats i många epoker genom att designa rum i solfjäder formationer, amfiteatrar eller med långa siktlinjer och överblickbara ytor (Kärholm 2004). Eller via bilder, symboler och attrapper som påminner om att andra människor ser subjektet. I Batesons forskning har hon använt sig av uppsatta bilder på ögon som endast symboliserar att någon annan närvarar eller övervakar (Bateson et al. 2013; Bateson, Nettle & Roberts 2006; Ernest-Jones, Nettle & Bateson 2011; Powell, Roberts & Nettle 2012).

En person inom arkitekturhistorien som aktivt utnyttjat effekterna av upplevd övervakning är filosofen Jeremy Bentham. Bentham ritade under slutet av 1700-talet fängelsemodellen panopticonen (Lang 2004). Modellen bygger på en kombination av både faktiskt och upplevd social kontroll och består av en rund byggnadsstruktur där celler placeras likt tårtbitar ut från en central punkt varifrån övervakning kan ske. En av Benthams bärande idéer var att fångarna inte själva skulle kunna se när de övervakades, vilket innebar att de potentiellt alltid befann sig under bevakning (ibid.). Enligt filosofen och idéhistorikern Foucaults teorier skapar detta en autonom disciplin och underkastelse hos de intagna. Fångarna börjar enligt teorin bete sig som om de är konstant under övervakning också under de tider då de faktiskt inte är det. Syftet var att fångarna då började följa fängelsets regler i högre grad och inte tog egna initiativ till gränsöverskridande handlingar (Foucault 1977). En effekt som kan tolkas som att tendenserna till unika appropriationer minskar.

Idag är övervakning av skolor, arbetsplatser och offentliga platser ett aktuellt ämne i syfte att skapa trygghet och ökad säkerhet i städer. Brottslighet och mobbning väntas minska då människor är övervakade (Dorian 2018). En del forskning stödjer också dessa teorier kring hur synliga kameror och skyltar om övervakning kan minska antalet brott (McLean, Worden & Kim 2013; Nettle, Nott & Bateson 2012; Welsh & Farrington 2009). Ett argument som ofta framhålls till övervaknings fördel, är att det endast skulle påverka de som tänkt göra något brottsligt.

Forskare som Melissa Bateson hävdar dock att reaktionerna som följer då människor känner sig sedda är medfödda och påverkar alla oavsett vad de har för intentioner (Bateson et al. 2013). Andra menar också att människor under övervakning, i stället för att agera prosocialt, tenderar att göra fler val som de tror är förväntade och anses normala för situationen. Vilket inte behöver vara likvärdigt med empatiska och prosociala beteenden utan kan påverkas av bland annat normer eller auktoriteter (Greenwald 2014). Det finns de som menar att upplevelsen av att vara sedd har en allmänt begränsande effekt på alla typer av personliga val och uttryck. En av dessa är den före detta advokaten och, i samband med Edward Snowdens avslöjanden uppmärksammade, journalisten Glenn Greenwald. Greenwald menar att människor generellt agerar med mycket mer underlägsenhet och anpassning i situationer av eventuell övervakning (Figur 10). Han påstår också att människor överlag gör helt andra val då de tror sig kunna vara iakttagna. I stället för att agera utifrån individuella behov börjar människor agera utifrån föreställningar om hur de förväntas bete sig (Greenwald 2014). Greenwalds resonemang kan till viss del tyckas gå i linje med Foucaults (1977) och Benthams (Lang 2004) äldre teorier om att en typ av autonom disciplin och anpassning inträder då människor upplever att andra betraktar dem.

Figur 10. Övervakning av offentliga rum blir allt vanligare i Sverige men det kan få fler effekter än de enbart brottsförebyggande.

Forskare och samhällskritiker värderar konsekvenserna av att människor upplever sig sedda och iakttagen olika. Bateson menar att det är en positiv social effekt att vi ändrar våra beteenden och blir mer hjälpsamma och empatiska när vi påminns om andra människors närvaro (Bateson et al. 2013). Andra tycker att det är positivt att brottsligheten på vissa platser kan gå ner (McLean, Worden & Kim 2013; Welsh & Farrington 2009). Foucault (1977) och Bentham (Lang 2004) menar att upplevd iakttagelse begränsar den individuella friheten och Greenwald (2014) menar att denna effekt kan minska de personliga uttrycken på ett sätt som utgör ett hot mot demokratiska system. Gemensamt menar de dock att människor påverkas generellt och delvis automatiskt av upplevelsen av att vara betraktad. Vidare också att de förändringar i beteenden som sker baseras på någon typ av anpassning till den föreställda betraktaren, antingen därför att empatin för andra individer ökar (Bateson et al. 2013) eller av oro inför att göra ett negativt intryck hos andra (Greenwald 2014; Lang 2004; Westlander 1999). Vad Foucault (1977), Bentham (Lang 2004) och Greenwald (2014) tycks peka på är att upplevelser av att vara betraktad kan öka vad Olsson (2008) motsvarande benämnt som ett generellt appropriering av rum. Alltså omformanden som går i linje med normer, regler och förväntningar. Olsson menar dock att det är en blandning av unika och generella appropriationer som upprätthåller en försvarbar offentlighetsgrad (Olsson 2008).

För landskapsarkitekter som vill arbeta med att upprätthålla en god offentlighetsgrad på gator och torg kan det ur Olssons perspektiv därför vara aktuellt att diskutera de unika appropriationernas varande. Det finns dock vissa försvårande omständigheter i själva definitionen av begreppet. Det landskapsarkitekter är med och etablerar i städer lägger nämligen ofta en grund för vilka användande som kommer att upplevas som normala och generella i rummen. Även i de fall då landskapsarkitekter ämnar att stödja en unik appropriation kan detta resultera i att appropriationen i sig blir mindre unik och mer generell. Exempelvis om en arkitekt vill styrka en stig i detaljplan. Den stig som från början trampats upp genom unik appropriation kan genom att bli inritad i detaljplan komma att upplevas som mer rättfärdigad, normal och som en mer accepterad del av rummet. Genom att styrkas i detaljplan riskerar stigen alltså att bli mindre unik och mer generell då den rättfärdigas juridiskt. Detta visar på svårigheterna för landskapsarkitekter att arbeta utifrån just begreppet unika appropriationer då definitionen av begreppet gör att detta riskerar att resultera i ett moment 22.

Ett alternativ för landskapsarkitekter kan då vara att i stället utgå från andra begrepp än unik appropriation. Till exempel som att likt Greenwald (2014) fundera över hur kameror, skyltar, rumslig design och utformningar (se exempelvis Figur 11) påverkar människors möjligheter att uttrycka sina *personliga* åsikter och identiteter i en urban miljö. Det vill säga att byta ut ordet unikt mot exempelvis personligt, vilket har en något anorlunda innebörd. Syftet att, ur ett demokratiskt perspektiv, kunna diskutera hur brukare ska kunna göra sig själva och sin identitet till en del av det gemensamma, blir dock med detta ord fortfarande det samma.

Figur 11. En amfiteater är en typ av rumslig utformning som kan trigga upplevelser av att vara betraktad även då ingen ser på.

I fall rumsliga utformningar och objekt som gör att brukare upplever sig betraktade, ökar ett generellt appropriering av en ytor, gör det då att förutsättningarna att ta plats med personliga och okonventionella uttryck samtidigt minskar? Ett möjligt utfall är att de personliga uttryck som faller inom ramen för de rumsliga normerna inte påverkas medan personliga uttryck som upplevs som udda eller inte är förväntade minskar. Detta är i alla fall vad Greenwald (2014) hävdar att upplevelsen av övervakning leder till. Personliga uttryck skulle i så fall påverkas av de normer och konventioner som representeras i ett specifikt rum. Eventuellt skulle då också personliga uttryck uppstå oftare i rum där just de uttrycken upplevs vara normala

I olika rum råder olika beteenderamar. Vad som är normala appropriationer av en fotbollsplan kan framstå som uppseendeväckande i en renässansträdgård. Olika beteenderamar är också kopplade till samhällsideal och faktorer som socioekonomisk bakgrund. Detta menar i alla fall Julia Nevárez, professor inom miljöpsykologi på Kean University UK. Hon har under två års tid gjort en djupgående analys av olika användande av Central Park i New York (Figur 12.). Nevárez menar att normerna i just denna park är förankrade i det materiella och underhålls i syfte att locka en utbildad, professionell, samhällsgrupp. En grupp av besökare vilken anses attraktiv då den bland annat kan gynna parken och staden ur ett globalt, ekonomiskt, perspektiv (Nevárez 2007).

Figur 12. Vy över Central Park i New York. En plats präglad av ett klassbundet användarideal, enligt Nevárez (2007).

Central Park utformades under 1800-talets andra hälft som en engelsk landskapspark och skapades enligt den då tillhörande traditionella bilden av parken som en representation för staden. Då den ritades av Olmsted var estetiken i dess utformning något som riktade sig till stadens överklass. Representationsparkerna var för överklassen att avnjuta och ett skolrum i moral för arbetarklassen att lära sig av och ta efter (Nevárez 2007; Bergkvist 2012). Utformningen av parken har i hög grad restaurerats och bevarats och vänder sig i vår samtid till en samhällsgrupp bestående av en utbildad medelklass som turistar eller arbetar och lever i New York (Figur 13) (Nevárez 2007).

”Since 1980, the Central Park Conservancy has developed and protected Olmsted’s ideas through the restoration of landscapes, completed with private funds, to satisfy the taste and manners of the new elite: the professional middle class...” (Nevárez 2007, s. 156).

Figur 13. Att åka droska är en av de aktiviteter som går att utföra i Central Park i vår samtid och som för tankarna tillbaka till sekelskiftet 1800-1900. En tid då stadens representationsparker skulle öka moralen hos arbetarklassen och var för överklassen att avnjuta.

I parken pågår många aktiviteter och området kan ur viss synvinkel framstå som möjlig att appropriera på många olika sätt. Här hålls tangoklasser om sommarkvällarna, folk har picknick på gräsmattorna, promenerar och motionerar. Varje år har The New York Philharmonic konsert och det finns möjlighet att utöva mängder av olika sporter samt medverka i evenemang. Samtidigt råder det en mycket hög grad av kontroll i parken. Här finns fullt med förbudsskyltar, påbud och regler. Några exempel är att joggare bara får ha hörlur i ena örat, cykling måste ske motsols längs vägen som leder runt parken och det utdelas böter för den som rastar sin hund i parken efter klockan tio på kvällen. På många ställen finns staket som avgränsar ytor och skyltar som påminner besökare om parkens många regler. Inte minst finns också i parken en hög närvaro av patrullerande väktare och poliser (Central Park Conservancy 2017; Nevárez 2007).

Nevárez (2007) menar att den sociala kontrollen är strikt och att beteenden som går utanför det förutbestämda i parken genast tillrättavisas. Hon illustrerar detta bland annat med ett tillfälle då hon själv går för att köpa en flaska vatten. Hon lämnar då sin cykel olåst under en kort stund för att betala i en kiosk. Precis efter att hon avlägsnat sig från cykeln stannar en polisbil i närheten och poliserna undrar vems den olåsta cykeln är. Då hon ger sig till känna ger poliserna henne en broschyr med parkens regler och uppmaningar om att inte lämna cykeln olåst igen. De vill även skriva upp Nevárez namn i sina protokoll men hon undviker detta genom att protestera. Nevárez menar att denna incident är ett typiskt exempel på att beteenden som skulle kunna leda till något okontrollerat eller kaosartat i parken genast kontrolleras. Central Park är en plats där appropriationer vilka inte redan representeras som konventionella disciplineras mycket snabbt, även då de inte utgör något direkt hot eller skada (Nevárez 2007).

Att ramen för hur besökare ”bör bete sig” i parken har blivit strikt, menar Nevárez har skett genom vad hon kallar för ”Aesthetics of order”. Aesthetics of order är en typ av handlingsplan som bygger på tre delar; underhåll, försköning och övervakning. Principen används enligt Nevárez på många offentliga platser för att de skall upplevas som trygga av besökare och för att höja attraktionsvärdet. Ofta görs detta i syfte öka statusen på platser ur ett globalt ekonomiskt perspektiv och för att locka särskilda användargrupper. Samtidigt har konceptet en begränsande effekt på människors möjligheter att agera utanför den lokala uppfattningen om det ”rätta” användandet. I de fall personliga initiativ att använda platser på ett okonventionellt sätt dyker upp, disciplineras dessa beteenden relativt omgående. Brukare hänvisas att i stället följa de programmerade funktionerna på ytorna och den etablerade bilden av hur platsen förväntas användas (Nevárez 2007).

Nevárez (2007) menar också att ”Aesthetics of order” gör att normativa användarideal vidmakthålls. Möjligheterna att omforma platser på udda eller personliga sätt blir aktivt begränsade av element som skyltar, staket och patrullerande väktare och polis. Dessa menar hon är disciplinerande faktorer som distanserar användarna från rummen och hänvisar dem att utföra de aktiviteter som av allmänheten anses korrekta. Användandet av ”Aesthetics of order” kan tyckas försvåra för bruk och uttryck som inte redan är representerade på ytan. Nevárez menar att konceptet förankrar användarideal på ett problematiskt sätt som måste tas på allvar och medvetandegöras.

I ljuset av teorin om beteenderamar skulle Aesthetics of order kunna ses som ett koncept vilket, genomfört på en offentlig plats, bidrar till att stärka en beteenderam. ”Aesthetics of orders” tre strukturella komponenter skulle kunna härledas till olika delar i en beteenderam. Övervakning motsvarar då social kontroll medan underhåll och försköning står för de materiella delar av systemet vilka signalerar vilka beteenden som är förväntade och normala. Central Park kan utifrån detta beskrivas utgöra en stark beteenderam där utformningen som välskött landskapspark associeras till vissa typer av klassbundna aktiviteter. Andra aktiviteter som upplevs okonventionella i parken disciplineras snabbt.

Nevárez (2007) belyser att det finns en stor mängd regler som förmedlas via skyltar, staket och informationsblad i Central park. Hon beskriver dem som medel vilka upprätthåller en tydlig ordning i området. En observation som också går i linje med Gibson och Werners (1994) studie om att regler som presenteras tydligt i rummet via materiella medel får betydelser för den sociala kontrollen. Utifrån Gibson och Werners resultat skulle reglernas framstående roll i central park kunna ha en inverkan på den starka sociala kontroll som råder där. Exempelvis skulle det kunna påverkat hur snabbt och utförligt ingripandet av poliserna var, vid den incident då Nevárez lämnade sin cykel olåst. Nevárez (2007) menar att The Aesthetics of order är en vanligt använd strategi på offentliga platser i många länder. Även i Sverige diskuteras taktiker som övervakning, försköning och underhåll för att skapa fina och trygga miljöer. Att strategier som dessa i vissa fall skulle kunna bidra till starkare beteenderamar är till viss del medvetet utnyttjat i exempelvis brottsförebyggande sammanhang (Dorian 2018, 30 januari).

För att appropriera på ett personligt sätt, och på så vis göra sig själv till en del av Central Park, innebär beteenderamen att subjektets personliga uttryck bör gå i linje med de representationer som redan finns i parken. Att det som representeras på något vis kan spegla individens individuella behov och önskningar. I annat fall riskerar brukaren att behöva gå utanför konventionerna för att kunna omforma rummet på ett sätt som speglar dess person. Ett agerande vilket enligt Nevárez (2007), i Central Park, riskerar att snabbt konfronteras. Nevárez beskriver också Central Park som en park vilken aktivt riktar sig till en utbildad medelklass och som i hög grad innehåller representationer av vissa klassbundna användarideal. Detta skulle kunna innebära att individers klasstillhörighet blir av betydelse för hur lätt det är att på ett personligt sätt appropriera och göra sig själv till en aktiv del av parken. Med Olssons (2008) begreppspar kan det beskrivs som att det råder ojämlikhet mellan de som representeras via parkens strategiska, klass-kodade, appropriationer och de som inte gör det. Olsson skriver:

”Genom att representeras i det offentliga rummet kan specifika gruppers intressen definieras, normaliseras och konkretiseras som offentliga angelägenheter. Att ta plats i det offentliga rummet och sätta sin egen prägel på det är därför en central aspekt av deltagandet” (Olsson 2008 s. 236).

Vad innebär det då att sätta sin egen prägel på det offentliga rummet?

Anpassad och personlig appropriation.

Nevárez (2007) visar att produktioner som associeras till en viss klasstillhörighet kan anses generella och normala i Central Park. Personliga aktiviteter och uttryck som anses normala i andra områden kan dock här framstå som unika och gränsöverskridande. Exempelvis att rasta sin hund sent på kvällen eller att cykla med hörlurar i båda öronen. Detta betyder att personliga produktioner eller att ”sätta sin egen prägel”, som Olsson (2008 s. 236) skriver om i citatet ovan, inte är det samma som generella eller unika appropriationer. Istället blir den personliga appropriationen unik eller generell i relation till de specifikt rumsligt rådande konventionerna. Konsekvenserna för en person som omformar rummet personligt och sätter en egen prägel på det, är där med delvis beroende av hur väl subjektets personliga appropriation överensstämmer med de normer som beskrivs i rummet. Vilket innebär att de sociala konsekvenserna för två subjekt som uttrycker sig personligt i ett och samma rum kan bli olika. Detta skiljer förutsättningarna för att kunna uttrycka sig personlig från förutsättningarna att uttrycka sig och appropriera unikt eller generellt. Den som utför en unik appropriation är per definition gränsöverskridande oberoende av dess personliga val, uttryck eller identitet.

Jag vill mena att detta visar på ett utrymme för att tala om att appropriera ytor på ett personligt sätt. Jag ämnar aktualisera en diskussion kring vad jag kallar personlig appropriation och anpassad appropriation. Personlig appropriation beskriver de produktioner som drivs av en personlig inre drivkraft hos subjektet. Appropriationen genomförs i ett tillstånd där brukaren inte fokuserar på hur den tror att andra upplever subjektet. Det kan vara ett val, ett uttalande eller en aktivitet vilken ger uttryck för en önskan som finns egocentrerad hos individen. Personlig appropriation kan som bäst förstås i relation till anpassade appropriationer.

Anpassad appropriation beskriver produktioner som utförs då subjektet riktar sin uppmärksamhet utåt och gör sig en föreställning om hur andra upplever subjektet. Det är en appropriation vilken genomförs i ett tillstånd av en självmedvetenhet ur ett utifrånperspektiv. De anpassade appropriationerna grundar sig i det samlade resonemangen från Foucault (1977), Gibson & Werner (1994), Westlander (1999) och Greenwald (2014) om att vissa rumsliga förhållanden gör att individer i högre grad anpassar sina produktioner till en föreställning om vad som är förväntat eller önskvärt i rummet. Westlander (1999) uppmärksammar exempelvis i boken ”Ekologisk psykologi och behavior settingteorin” att tidigare okända miljöer gör besökare mer fokuserade på vilket intryck de gör hos andra. De tenderar då att i högre grad försöka röra sig adekvat i rummet i syfte att inte framstå som udda (Westlander). Detta menar jag tyder på att människor kan befinna sig i olika tillstånd då de approprierar rum. Tillstånd av varierande mycket inlevelse i vad andra har för förväntningar.

Skillnaderna mellan personlig och anpassad appropriation bygger på en uppdelning mellan människors sociala drivkrafter och dels andra behov och drivkrafter, i två grupperingar (Daun & Norebrink 2009). Anpassad appropriation visar på människans förmåga att tolka sociala processer och leva sig in i andra individer. Medan personlig appropriation utförs då individen riktar sitt fokus inåt mot de egna känslorna, behoven eller på aktiviteten hen utför. Anpassad och personlig appropriation skall dock inte behandlas som varandras motsatser i den mening att det ena utesluter det andra. I stället bör de ses som två förmågor och drivkrafter vilka båda kan vara drivande genom en produktion. En appropriation kan, och är troligtvis oftast, både anpassad och personlig i olika grader.

Orden appropriation i begreppen bygger på Olssons (2008) vida definition av appropriation som en form av rumslig produktion. Till skillnad från Olssons fyra appropriationsbegrepp definieras dock inte personlig och anpassad appropriation vare sig utifrån rumsliga normer eller produktionernas stabilitet. En personlig appropriation kan alltså gå i linje med de rumsliga normerna eller framstå som kontroversiell. Den kan också vara taktisk eller strategisk. Hur personlig eller anpassad en appropriation är kan bara subjektet själv med säkerhet veta.

Personlig appropriation bör inte heller blandas samman med Lefebvres definition av ”verklig appropriation”. Lefebvre menade att verklig appropriation var ett skapande där den högsta formen utgjordes av det konstnärliga arbetet (Lefebvre [1974] 1991). Till skillnad från denna beskrivning kan en konstnärlig produktion, av exempelvis en oljemålning, i ett specifikt fall vara en mycket personlig appropriation och i ett annat fall en mycket anpassad appropriation. Utgången är beroende av hur mycket konstnären producerat utifrån en föreställning om vad som är förväntat eller önskvärt av andra individer. I följande berättelse illustreras de båda begreppen med några olika exempel:

En man går över ett torg i en större svensk stad. Det är sommar, solen lyser starkt och mannen har promenerat sig lätt utmattad och hungrig. Han bestämmer sig för att slå sig ned på torgets enda krog för att återhämta sig. Till mannens förtret ligger hela restaurangens uteservering i det starka solskenet. En lönn står planterad på torget och avger en behaglig skugga som faller strax utanför serveringen. Mannen överväger därför möjligheterna att skjuta en bit på ett av borden så att det hamnar i skuggan. Han slår dock snabbt undan denna idé då serveringen inramas av ett staket av rep och stolpar. Mannen upplever att repet materialiserar en gräns samt att flytta ett av borden utanför denna markering innebär risken av att få en tillrättavisning från restaurangens personal. Mannen utför därför en generell och **anpassad appropriation** då han, i rädsla för konfrontation, väljer att tränga undan sitt behov av att sitta i skuggan och i stället slå sig ned vid ett av borden i den starka solen.

Han beställer sedan ut mat och öl och sveper törstigt ned drycken. Till följd av detta drabbas han av ett trängande behov att tömma blåsan. Kön till restaurangens enda toalett visar sig dock vara längre än vad mannen tycker sig klarar av att vänta. Därför skyndar han sig ut på torget igen och söker efter en offentlig toalett, men finner ingen. Han går då runt hörnet på det kvarter där restaurangen ligger. Längs denna bakgata syns inga spår efter vare sig andra restauranger eller verksamheter som kan hjälpa honom. Vad mannen faktiskt får syn på är i stället en garageuppfart som ligger insjunken en meter in i huskroppen. Mannen ser sig omkring och utför sedan, till hälften dold av husväggarna, en unik och **personlig appropriation** genom att följa sitt trängande behov och kissa i garageuppfarten.

Efter detta går han åter mot restaurangen. Då han närmar sig sin plats finner han att tre damer slagit sig ned vid bordet bredvid hans. En av damernas stol står just intill mannens stol. Mannen tycker att de tre väninnorna verkar trevliga men föreställer sig att de skulle kunna uppleva honom som påträngande i fall han utan omsvävningar satte sig på sin stol igen. Han utför därför en generell och **anpassad appropriation** genom att först dra sin stol en liten bit ifrån den närmaste damen innan han sätter sig ned. Gesten uppfattas av den närmast sittande. Han får en uppskattande nick och de båda kommer att språkas vid en stund. (Kvinnans uppskattning och deras följande samtal kan ses som en positiv konsekvens av ett anpassat appropriering.) Mannen får sedan sin mat serverad och damen återgår till att samtala med sina väninnor. Deras samtal överhörs dock av mannen och under en period talar damerna om att de tycker att ungdomar skräpar ned staden på ett otrevligt sätt. Mannen skäms då över hur han själv just utnyttjat garageuppfarten. Han tänker på alla de på som har bil i garaget och de som måste passera på gatan, ackompanjerade av doften av hans dunstande urin. (Att andra drabbas negativt av mannens urin kan ses som en negativ konsekvens av den personliga appropriationen.)

När maten efter någon tid landat i magen på mannen och hans solutsatta skinn antagit en altjämt rosa skimrande ton, beger han sig hemåt. (Mannens brända hud kan ses som en negativ konsekvens av den anpassade appropriationen som innebar att han satte sig i solen.) Lyft av sitt samtal med den trevliga damen och samtidigt besvärat av sitt skamfyllda användande av garageuppfarten, passerar han en anslagstavla i form av en mycket stor touch screen. På anslagstavlan efterfrågar Stadsbyggnadskontoret åsikter och uttryck från stadens invånare. Mannen utför då en generell och **personlig appropriation** genom att ge uttryck för sin irritation över bristen på offentliga toaletter i staden.

Det visar sig efter en tid att mannen är långt i från ensam om att ef-

terfråga fler offentliga toaletter kring stadens torg. Delvis som följd av mannens kommentar på anslagstavlan installeras så småningom ett antal mycket moderna toaletter för allmänheten i stadens centrala delar. Något som kommer till glädje för många av stadens invånare och besökare. (Toaletterna kan ses som en positiv konsekvens av mannens personlig appropriation då han uttryckte sin irritation på anslagstavlan.)

Avsikten med att skapa begreppen personlig och anpassad appropriation är att öka möjligheterna att inom en urban och rumslig diskurs kunna tala om hur landskapsarkitekter kan skapa förutsättningar för människor att ta plats och delta på personliga sätt i städer. Begreppen är inte ämnade att ses som absoluta eller användas i filosofiska resonemang kring mänskligt varande. I stället ska de fungera som verktyg i diskussioner om vad materiella förhållanden ger olika individer för förutsättningar att uttrycka sina behov, önskningar, tankar och känslor.

Begreppen personlig och anpassad appropriation är också menade att kunna bidra till resonemang kring betydelsen av olika representationer i städer. Olsson (2008) menar att en individ som är representerad genom strategisk appropriation där med är garanterad en socialt stabil tillvaro i rummet. Detta är ett exempel på ett rumsligt förhållande som möjligen skulle kunna påverka i hur hög grad individer lever sig in i andras förväntningar eller agerar mer utifrån egna impulser. Det vill säga ägnar sig åt personlig eller anpassad appropriation. En person som identifierar sig som skejtare (Figur 14) kanske kan uppleva en relativt hög grad av social acceptans vid en skatepark jämfört med någon som inte identifierar sig som skejtare. Skejtaren kanske i och med detta blir mindre orolig för konfrontationer och vad andra ska tycka om hen och därför har lättare för att utföra personliga appropriationer på ytan. Personliga appropriationer som exempelvis att uttala sina åsikter, sätta sig precis där hen själv vill sitta, fotografera, tala med andra eller följa andra impulser av kreativitet och lek. För de som inte identifierar sig som skejtare behövs kanske andra typer av platser för att samma möjligheter till personliga appropriationer ska uppstå.

Figur 14. Att skejta, fotografera, filma eller att sitta och vila kan utgöra olika sätt för den skateintresserade att utföra personliga appropriationer. Troligen underlättas dessa appropriationer av en anläggning som representerar skattingkultur.

Områden där personliga appropriationer uppstår.

Följande kapitel undersöker övergivna områden där människor tar plats och uttrycker sig personligt i högre grad än annars i städer. Litteratur och artikelförfattarnas resonemang kring vilka förhållanden som råder och vad som sker på platserna beskrivs och jämförs. Efter detta följer en redogörelse för en teori vid namn Broken windows. Teorin är formad ur ett brottsförebyggande perspektiv och beskriver hur människor ändrar sina beteenden efter signaler i den materiella miljön. Tillsammans ger texterna om de övergivna områdena och Broken windows en inblick i hur avancerad förmåga människor har att avläsa användarnormer från de materiella elementen i rum samt hur lyhörda människor är för dessa signaler.

Att parker och andra offentliga ytor skall hållas städade, fina och upplevas som trygga kan ses som en allmän sanning i Sverige. Samtidigt florerar ett brett intresse bland så väl brukare och professionella stadsutvecklare för en helt annan typ av platser i det urbana Sverige. Platser som är stökiga, oordnade och spännande. Ytor vars ursprungliga offentliga funktioner ligger i vila eller aktivt överträds av dess besökare. Det kan handla om nedlagda industriområden, platser i väntan på ombyggnation, restytor och övergivna byggnader och tomter. I texter och artiklar behandlas dessa ytor under namn som; informal space (Shaw och Hudson 2009), found space (Rivlin 2007), urban woodlands (Jorgensen och Tylecote 2007), wastelands (Qviström 2008) o.s.v. Författarna till texterna är många och hur de beskriver platserna varierar i viss grad. Ett gemensamt drag är dock att de beskrivs innehålla spår efter kreativa, personliga, omformanden, i högre grad än andra platser i städer.

En av de många personer som försökt beskriva vad som kan tänkas öka graderna av personliga uttryck på platser av oordnad karaktär är Mattias Qviström professor i landskapsplanering på Alnarp. I texten Urban wildscapes beskriver Qviström (2011) en planprocess rörande ett område vid namn Gyllins trädgård. Området ligger en bit öster om Malmös stadskärna och utgjordes under stora delar av 1900-talet av en omfattande handelsträdgård. Under 1970-talet lades trädgårdsverksamheten ned och området började sakta växa igen. Över årtionden lämnades området åt förfall och naturlig succession. Under denna period var det många av de boende i närheten som började använda Gyllins som friluftsområde. De nyttjade den vildvuxna handelsträdgården och upprätthöll aktivt många av de gamla stråken och stigarna.

Förutom att promenera och utforska området upplevde många av brukarna att det var tillåtet att plocka av de kulturväxter som fanns på platsen, exempelvis; påskliljor, äpplen, forsythia, tulpaner och björnbär. Vissa besökare engagerade sig även extra i området och beskar på eget initiativ buskar och träd för att hålla stigar öppna från igenväxning (Gatukontoret Malmö stad 2008; Qviström 2011).

Under 2000-talets början tog Gatukontoret i samarbete med Tema landskapsarkitekter fram ett planprogram för Gyllins trädgård i syfte att delvis bebygga området och delvis göra det mer tillgängligt för allmänheten. I planprogrammet framgick en tydlig intention att strukturera området genom att skapa entréer, siktlinjer och utblickspunkter. De ämnade att öka tillgängligheten genom att brädda stigar, skapa cykelstråk, gångvägar och skapa rum med olika karaktär såsom "lekplats", "stora festplatsen", "formträdgården" och "årummet". En viss grad av Gyllins vilda karaktär skulle bevaras i områden med natur och friväxande prägel. Generellt ämnade planen dock för att hela Gyllins skulle bli mer lättorienterat och överblickbar. Det vildvuxna ruinområdet planerades att omvandlas till ett grönområde av så kallad parklik karaktär (Gatukontoret Malmö stad 2008).

Förslaget som lades fram mötte dock på kritik när det presenterades för engagerade boende i området. Under diskussioner mellan brukare och landskapsarkitekter framgick ett tydligt motstånd mot de etiketter som tillskrivits olika områden. De deltagande boende var visserligen positiva till att nya funktioner skulle tillkomma i området, men opponerade sig samtidigt mot att platser skulle definieras efter dessa olika funktioner. Det mest värdefulla med Gyllins trädgård var, enligt många av deltagarna, det faktum att inga etiketter fanns och därmed också ett ovanligt lågt antal normer att anpassa sig till. Var och en som gick in på området var fri att skapa sina egna tolkningar och sitt eget förhållningssätt till parken. De engagerade brukarna ville ha kvar Gyllins trädgård som en fristad där aktiviteter lämnades öppna för dem själva att bestämma. Med planförslaget uppkom farhågor att de som tidigare obekymrat kunnat plocka blommor och andra växter i området inte längre skulle kunna göra detta. I stället trodde de sig behöva anpassa dessa vanor till de regler och konventioner som är generellt rådande i områden vilka av kommunen klassificerats som park (Qviström 2011).

De deltagande brukarnas berättelser kan tolkas som att de tidigare upplevt möjligheter att appropriera området genom egna, personliga, val och omformanden. Det framgår också att de reagerar både positivt och negativt på det nya planförslaget med specifika funktioner på ytan. Detta skulle kunna visa på en typ av dubbelsidig effekt av att funktionsprogrammera platser. Att anlägga exempelvis en lekplats i Gyllins skulle med Olssons (2008) begrepp kunna beskrivas som ett strategiskt approprierande av en del av parken. Lekredskapen tillför då möjligheter till viss specifik lek, samtidigt som att det gör barn till den "normala" brukaren och barns lek till ett generellt approprierande av platsen. Då detta skapar möjligheter för barn som inte tidigare funnits på ytan, medför det också eventuellt idéer om ett visst "rätt" användande och förväntningar kring hur appropriationer av ytan skall gå till.

Att en uppfattning om vad som är ett generellt appropriering av platsen etableras via det materiella, lekredskapen, riskerar då medföra att andra appropriationer som inte är anpassade till normen plötsligt skulle kunna framstå som unika, och gränsöverskridande på ett sätt som de inte tidigare gjort.

År 2009 påbörjades den materiella omvandlingen av Gyllins (Malmö Stad 2017) och efter att området antagit en mer parklik karaktär går det att år 2018 finna informationsskyltar vid entréerna till området (Figur 15). Där finns bland annat förhållningsregler för hundägare i parken. Text på en av entréskyltarna lyder som följande:

”... Så för allas trevnad släng inte skräp i naturparken och glöm inte att plocka upp efter din hund, tänk på att parken används flitigt av barn från både förskolan och skolan. Håll hunden kopplad, gärna med ett kort koppel då parken är en viktig plats för fåglar och smådjur och använd hundrastgården för rastning utan koppel.”

Figur 15. Entréarta över Gyllinsträdgård med uppmaningar till vissa beteenden i området. Fotograf: Julia Fjällbäck. Privat.

Texten på skylten kan visa på att omvandlingen av Gyllins trädgård från övergiven handelsträdgård till ”naturpark” faktiskt också i viss mån har medfört konventioner kring hur och av vem området bör approprieras. I detta specifika fall visar skylten på att hundar och hundägars appropriation av ytan är begränsad inom vissa ramar. Detta kan också antyda att den oro vissa brukare gav uttryck för innan ombyggnationen till viss del var berättigad. Den nya upprustningen har medfört åtminstone ett nytt regelverk vilket appropriationer faktiskt kan bryta mot. Att gå med sin hund okopplad i området kan idag upplevas som ett unikt och gränsöverskridande appropriering av Gyllins. Brukarnas uttryckta oro i kombination med informationen på tavlorna kan peka på att funktioner vilka har etablerade användarkonventioner associerade till sig inte enbart bidrar med nya möjligheter utan också nya begränsningar.

Qvistöm (2011) som följt projektets genomförande menar att Gyllins trädgård i slutet av 1900-talet, innan upprustningen, var en plats utan tydliga markeringar för vart specifika områden började och slutade. Han menar att det här rådde en ruinkaraktär i form av trasiga, övervuxna, växthus och igenvuxna odlingsområden. Denna ruinkaraktär genomsyrade platsen och stärkte ett intryck av gränslöshet inom området. Den övervuxna, förfallna och övergivna handelsträdgården gav aktiva signaler om att de gamla konventioner som en gång upprättats, inte längre var verksamma och numera kunde överträdas. Qviström tycks framhålla att denna typ av uttryck och signaler påverkande brukarna, hur de tidigare valde att använda platsen samt hur de uppfattade sig själva när de befinner sig där. Det går att tolka Qviström som att de överträdde konventionerna i sig gav en signal till brukarna som underlättande för den typ av kreativa appropriering av området som då pågick.

Qviström (2011) antyder också att protesterna mot omvandlingen av Gyllins kan ha att göra med en rädsla för en förändring av brukarnas förhållande till parken. Genom en tydlig kategorisering och benämning av platser riskerade upprustningen att förändra brukarnas roll i området. De som tidigare upptäckt, omformat och själva satt namn på platserna hade där igenom tagit en aktivt skapande roll. Nu skulle dessa brukare komma att istället bli besökare av platser som redan definierats av andra. Detta skulle kunna göra brukarna mer passiva och distanserade till parken. De stigar som användarna själva brukade nöta fram skulle i stället komma att bli besökta (Qviström 2011). Jag vill mena att det sätt som Qviströms beskriver att brukare tidigare varit aktiva i parken skulle kunna tolkas som att de haft möjlighet att omforma parken genom personlig appropriation. Att brukare kunnat göra val och omforma parken utifrån egna impulser, utan att i hög grad behövt rikta fokus på vad andra hade för förväntningar på hur området borde användas.

Förhållningsreglerna på informationstavlan visar delvis på att ett visst regelverk, i åtminstone någon mån, existerar år 2018. Det finns där vissa formulerade förväntningar kring hur parken bör approprieras eller snarare, inte bör approprieras. Kanske har upprustningen och de strategiska appropriationerna i parken till viss del förändrat upplevelse av gränslöshet i områden som Qviström (2011) skriver om. Möjligen påverkar detta också besökares upplevelse av att själva fritt kunna välja hur det vill använda och appropriera området. Detta skulle i så fall också gå i linje med Olssons resonemang kring hur strategisk appropriation av en yta kan generera och stabilisera konventioner kring vad som utgör ett generellt appropriering. Det vill säga vilka användande av områden som upplevs som normala. Något som gör att andra appropriationer kan riskera att framstå som onormala (Olsson 2008).

Att området strukturerats upp och delvis funktionsprogrammerats har dock inte bara en begränsande effekt på brukares möjligheter att använda det. Det går att anta att det efter upprustningen är en bredare grupp av brukare som har fysisk tillgång till området i dag än vad det var tidigare. Ett område som är förfallet och upplevs som gränslöst, på det vis som Gyllins gjorde, innebär också svårigheter för vissa

brukare. Alla de som exempelvis upplever någon typ av problem med att ta sig fram i ojämn naturmark kan idag, till skillnad från tidigare, få tillgång till parken via anlagda gång och cykelvägar. Detta torde innebära att det i dag är en större variation av brukare som har fysisk möjlighet att ta sig genom, uppleva och appropriera området på något vis (Figur 16).

Figur 16. Gyllins trädgård sensommaren år 2017. Ett exempel på hur området strukturerats och tillgängliggjorts med asfalterad cykelbana. Fotograf Julia Fjällbäck. Privat.

Samtidigt som att fler fått fysisk tillgång till området har kanske typen av appropriationer som sker här förändrats på olika sätt. Ett tänkbart scenario är att brukare efter upprustningen inte längre går ut och beskär träd och buskar med anledning att sköta om området så som tidigare kunde ske. Ett sådant beteende skulle kunna riskera att uppfattas som gränsöverskridande i parken då den år 2018 sänder ut signaler om att aktivt skötas av Malmö kommun. Kanske hade tidigare intryck av gränslöshet, förfall och svagare konventioner gynnsamma effekter på brukares möjligheter till sådana initiativ. Kanske var det också tidigare över lag enklare att ägna sig åt personlig appropriation utan att riskera att framstå som gränsöverskridande och unik. Den nya strukturen kan ha gjort brukare mer uppmärksamma på vad andra skulle kunna uppfattas som okonventionellt och alltså bidragit till en ökning av anpassade appropriationer i förhållande till personliga appropriationer.

Qviström (2008) antyder att det finns värden som riskerar att försvinna om alla stadens ytor funktionsprogrameras. Han belyser och problematiserar att övergivna områden i städernas utkanter ofta behandlas som platser utan värde. Vidare hävdar han att de många gånger används till tillfälliga och informella aktiviteter som också är av betydelse för brukare och menar att det är förringande att benämna sådana platserna vid namn som "wasteland". Dessa områden borde enligt Qviström utvärderas efter de aktiviteter som faktiskt pågår, de funktioner och syften som de specifika platserna fyller i stunden. I stället för att enbart ses som ickeplatser i förhållande till vad de juridiska benämningar de haft eller planeras att få. Att hitta fler varierade och mer positivt laddade benämningar för sådana platser skulle hjälpa planerare att se de kvalitéer som platserna bär på i praktiken. En djupare förståelse för platsernas inofficiella funktioner och värden skulle enligt Qviström också öka kunskapen om hur städer fungerar och de behov som finns, vilket spar både tid och resurser i strävan efter att skapa en välfungerande stad.

Många andra forskare och samhällsengagerade tycks, likt Qviström (2011; 2008), ha fått upp ögonen för de platser i och kring städer som saknar en ordnad och välskött funktionsprogramering. Platser som istället bär på möjligheter till personliga och kreativa omskapanden. Jorgensen och Tylecote (2007) är två forskare som inriktat sig på ytor där spontan växtlighet tagit viss kontroll över det urbana. Exempelvis i övergivna källoträdgårdar, flodkorridorer och nedlagda industrier. De har valt att benämna fenomenet som "interstitial wilderness" och menar att det kan återfinnas i olika mer eller mindre gröna ytor i städer. Dessa platser kan enligt forskarna erbjuda sina besökare en form av frihet. Det menar att det finns en tvetydighet och ambivalens i mening och funktioner på ytorna som öppnar för miljöerna att bära på många olika innebörder samtidigt. Något som ger besökare möjlighet att gå in i en utforskande och skapande roll då de kommer dit. Platser som dessa kan hjälpa människor att komma ifrån sina vanliga tankemönster och öppnar möjligheter för nya frågeställningar enligt Jorgensen och Tylecote (2007).

För Jorgensen och Tylecote (2007) är det inte intressant att försöka bevara alla dessa platser eller ge dem någon slags automatiskt skydd. Däremot menar de, likt Qviström (2008), att de inneboende kvaliteterna borde respekteras i högre grad än vad som görs idag. De menar att det finns en mångtydighet i interstitial wilderness som bör ses som en tillgång. Vidare skulle dessa tillgångar användas och tas med i beräkningen då områdena står inför ombyggnadsprocesser. Detta då dessa kvaliteter leder till möjligheter som nybyggda områden annars sällan ger (Jorgensen och Tylecote 2007; Qviström 2008).

Två forskare från Salford University, UK, Pamela Shaw och Joanne Hudson, gav år 2009 ut en artikel om urbana områden de valt att benämna för "informal spaces". "Informal spaces" innefattar områden som övergivna byggnader, nedlagd infrastruktur samt ytor utan uppenbart tillskriven funktion. Forskarna beskriver att det i dessa områden uppstår alternativa, sociala, aktiviteter samt kreationer och ageran-

den med mer expressiva uttryck än annars i städer (Se Figur 17). Platserna främjar enligt Shaw och Hudson för appropriation och spontanitet och kreativitet. De lyfter att kreativiteten och spontaniteten här på ett ovanligt sätt tycks vara frikopplad från ett annars rådande beroendet av godkännande från högre auktoriteter. När människor går in i dessa rum tycks de inte längre vara lika oroliga för att inte bli socialt accepterade. Därför sker det på dessa platser återkommande handlingar som över-skrider annars rådande beteendenormer menar de (Shaw och Hudson 2009).

Figur 17. Kreativa, personliga, uttryck, som denna fisk och de färgade bokstäverna, tycks uppkomma oftare på platser där kreatörerna är mindre rädda för att bli konfronterade eller exkluderade av andra.

Liksom Jorgensen och Tylecote (2007) skriver också Shaw och Hudson att platserna, tvärt emot dess ofta påstådda tomhet, ofta bär på många olika sorters innebörder och meningar samtidigt. De går ännu djupare i sin analys av detta då de skriver att det på platserna ofta finns många skiftningar i estetiska, sociala, ekonomiska och politiska identiteter parallellt med varandra. Dessa skiftningar kan utläsas ur spår från tidigare appropriationer av platserna som genomförts av brukare. Exempelvis graffiti, klotter, affischeringar, stickers, rampkonstruktioner för bmx och skateboards, eller spår efter att ytorna omvandlats till samlingsplats, sovplats eller festplats. Detta ger områdena egenskaper som enligt forskarna skapar mångtydighet och ambivalens för platsernas funktion och identitet. Liksom Jorgensen och Tylecote (2007) menar de att det är genom denna multipphet och ambivalens som platserna öppnar sig för sina besökare och skapar möjligheter för nya betydelser och identiteter att komma fram. Människor som kommer in på områdena börjar själva skapa och omforma miljöerna genom sina personliga, unika, handlingar och tankar skriver de (Shaw & Hudson 2009).

Både Jorgensen och Tylecote och Shaw och Hudson för relativt sökande resonemang kring de processer som uppstår i deras respektive områden. Shaw och Hudson (2009, s. 4) beskriver dem bland annat som "...individual and creative ways to inhabit space" och "This opportunist creativity does not rely on any authoritarian approval..." samt som spontan appropriation, innovationer, lek och konstnärlig kreativitet. Medan Jorgensen och Tylecote (2007, s. 455) skriver att; "each individual seems free to do in them as they choose"..." och "the freedom and flexibility they offer to human thought and action" (Jorgensen & Tylecote 2007, s. 458). Båda artikelförfattarpåren kan tyckas beskriva att brukare på dessa platser i lägre grad än annars förhåller sig till vad andra har för förväntningar. Att de genom personlig appropriation ger uttryck för känslor, tankar och impulser som kommer inifrån. Jag vill mena att begreppet personlig appropriation skulle kunna bidra till att samla och specificera något gemensamt för de processer som författarna beskriver.

Liknande beskrivningar finns även gjorda av författaren och universitetsläraren Tim Edensor (2007) för industriella ruiner. Dessa platser tycks enligt Edensor stå öppna och flexibla för besökare att omforma efter egna känslor och impulser. De erbjuder möjligheter till fritt skapande, kreativitet och eget formande av platsens betydelse. Edensor beskriver industriella ruiner som stökiga platser där de estetiska konventionerna är svagare än på andra platser i städer. Detta menar han öppnar för människor att lättare omforma platserna genom att flytta runt element och skapa olika kreationer efter sina egen kreativitet (Se Figur 18). Platserna triggas besökarnas hjärnor att skapa en egen ordning samt gör brukarna mer påhittiga och lekfulla (Edensor 2007).

Figur 18. Industruella ruiner där estetiska konventioner upplevs svagar tycks kunna trigga kreativitet och att besökare aktivt omformar rummen efter sina impulser enligt Edenson (2007)

Forskaren och författaren Leanne Rivlin går också hon i linje med de övriga då hon skriver att signaler om svaga sociala konventioner verkar ha betydelse för appropriation. Hon har fördjupat sig i om områden hon valt att kalla för found space. Platser som inte är strikt funktionsprogramerade och som approprieras genom aktiviteter de inte från början designats för. På dessa platser menar hon att det inte finns ett lika högt tryck av regler som i många andra miljöer i staden. Här råder i stället en typ av frihet för brukarna att själva välja aktiviteter utan att andra stör eller lägger sig i. Möjligheten att göra egna val resulterar i att brukare aktivt tillför material och omorganiseras platserna på så vis att de tillgodoser brukarens önskemål (Rivlin 2007). Beskrivningarna av de ovan nämnda områdena spretar något men gemensamt formulerar författarna en ökad förekomst av skapandeprocesser som är fria och som baserar sig på brukarnas unika känslor och personliga val (Se Figur 19). På platserna finns också ofta spår efter att andra hängivit sig åt personliga uttryck, kreativitet och aktiviteter (Edenson 2007; Jorgensen och Tylecote 2007; Qviström 2008; Rivlin 2007; Shaw och Hudson 2009).

Det kan verka som att det i dessa nedgångna, oordnade, och övergivna uppstår former av personliga uttryck och appropriationer som annars är mer sällsynta i städer. Flera av författarna nämner också att platserna bär på en mångtydighet eller ambivalens. Detta i form av att det finns lager av olika åsikter och identiteter som ger motstridiga och varierade signaler om vad platserna kan ha för funktion och betydelse (Edenson 2007; Jorgensen & Tylecote 2007; Shaw och Hudson 2009). Förutom detta beskriver också samtliga författarna att de vanliga konventionerna som brukar råda på urbana, väl underhållna platser, inte längre tycks gälla på samma sätt. I stället är de ersatta eller kompletterade med flera, parallella, deskriptiva

normer. Dessa förhållanden tycks göra det möjligt för människor att vara i fred och utföra sina aktiviteter utan att riskera att bli konfronterade av andra individer (Edenson 2007; Qviström 2008; Rivlin 2007; Shaw och Hudson 2009). Den här sortens signaler från det materiella, om en svagare social kontroll, har undersökts utifrån ett brottsförebyggande perspektiv och även resulterat i en teori vid namn Brokend window theory.

Figur 19. Att vila eller övernatta är ett av de många olika sätt som övergivna områden approprieras av deras besökare, enligt författarna (Edenson 2007; Jorgensen och Tylecote 2007; Rivlin 2007; Shaw och Hudson 2009).

I börja av 1980-talet publicerades den relativt omdebatterade artikeln Broken windows och lade grunden för det som i Sverige i dag kallas för Nolltolerans-metoden eller New York-modellen. Teorin inordnas oftast under kategorierna kriminologi och sociologi och används främst inom brottsbekämpning. Huvudsakligen bygger den på människans benägenhet att reagera på olika grader av socialkontroll och de tendenser till konformism (att rätta sig efter de regler och normer som råder) eller opportunism (att principiöst göra det som gagnar individen i stunden) som följer (Sahlin 2000). Enligt författarna till artikeln, Wilson och Kelling, är sambandet mellan fysisk oreda och brottslighet starkt. De menar, i sitt huvudexempel, att om ett fönster i ett hus lämnas trasigt utan några åtgärder, kommer också resten av fönstren snart vara förstörda. Utvecklingen sker enligt författarna till följd av att det första trasiga fönstret signalerar till omgivningen att ägaren och omgivningen "inte bryr sig om huset". Vilket resulterar i en allmän uppfattning om att fortsatt vandalisering inte riskerar någon social negativ påföljd (Wilson & Kelling 1982).

Enligt artikeln utförde psykologen Philip Zimbardo år 1969 ett experiment med två olicensierade bilar. En av bilarna parkerade Zimbardo i den stökiga, röriga, stadsdelen Bronx och den andra ställde han i den jämförelsevis städade staden Palo Alto. Bilen som placerades i Bronx blev snabbt vandaliserad. Inom loppet av ett dygn blev den plundrad, demolerad och använd som lekplats. I Palo Alto stod den andra

bilen allt jämt orörd. Efter mer än en vecka utan vandalisering gick forskaren själv fram och slog med en slägga på den tidigare orörda bilen. Efter detta första slag fick utvecklingen med bilen i Palo Alto en helt ny riktning. Endast ett fåtal timmar efter Zimardos tilltag, hade bilen välts upp och ned och totalförstörts av andra förbipasserande. I båda fallen av Bronx och Palo Alto utgjordes största delen av vandaliseringen av vuxna, välklädda, medborgare (Wilson & Kelling 1982). Wilson och Kelling hävdar att demoleringen i Bronx skedde snabbare därför det där redan fanns en etablerad uppfattning om att människor inte reagerade eller blev nämnvärt upprörda av liknande vandalisering. Människor var vana att se övergivna bilar, förstörelse och stölder i området utan att detta fick någon vidare uppmärksamhet eller konsekvenser. I Palo Alto var den allmänna uppfattningen omvänt. Här låg en förväntan om att all egendom värnades och att konsekvenserna för vandalism därför snabbt skulle bli höga. När dessa förväntningar inte längre uppfylldes, och den parkerade bilen med sina bucklor i stället signalerade att "ingen bryr sig om bilen", agerade människor på samma sätt i Palo Alto som de gjort i Bronx (Wilson & Kelling 1982).

Teorin om broken window och artiklarna om de övergivna områdena är framtagna av deras författare och formulerade utifrån helt olika perspektiv och i helt olika syften. Gemensamt beskriver de ändå hur människor ändrar sina sätt att appropriera platser utifrån de signaler som skickas via den materiella miljön. Brukare tycks i samtliga artiklar avläsa hur platserna används för att sedan själva använda dem på ett sätt som går i linje med det som finns representerat. Om det på platsen verkar vara okej att slå sönder en bil tycks fler individer vara benägna att också göra detta (Wilson & Kelling 1982). Om det i ett område uppfattas som en del av normen att ge utlopp för sin kreativitet tycks detta öppna för ytterligare personliga uttryck och lekfulla aktiviteter (Edenson 2007; Jorgensen & Tylecote 2007; Shaw och Hudson 2009).

Olsson (2008) skriver i sin avhandling att strategiska appropriationer har en stabiliserande effekt för de appropriationer som de representerar. På de ytor där de strategiska appropriationerna börjar förfalla och där normerna kring dem överträds, som i artiklarna ovan, tycks de taktiska appropriationer kunna skapa överlagrande konventioner kring hur området eller platsen förväntas approprieras (Edenson 2007; Jorgensen & Tylecote 2007; Shaw och Hudson 2009). Det kan framstå som att även taktiska appropriationer kan påverka rumsliga konventioner och vilka typer av appropriationer som upplevs normala och får utrymme. Brukare tycks utifrån detta ha en mycket avancerad förmåga och lyhördhet inför att avläsa de rum de befinner sig i och vilka användarnormer som är aktiva. De verkar också tendera att själva appropriera rum i linje med de appropriationer som finns representerade och framstår som aktuella. Detta skulle kunna betyda att de element och funktioner som ett offentligt rum består av, och som landskapsarkitekter är med och skapar, har en betydande inverkan på de appropriationer som sedan upprepas i rummet. Vidare skulle detta kunna innebära att personliga appropriationer skulle kunna öka på platser där de verkligen finns representerade och där de aktivt signaleras som ett accepterat sätt att använda rummet.

Flexibla och dynamiska rum.

Detta kapitel inleds med beskrivningar av hur flexibla, dynamiska och heterogena rum kan bidra till ett mer tillåtande socialt klimat. Att det i komplexa urbana rum kan uppstå tillstånd av social acceptans för personliga och udda beteenden. Efter det följer hur flyttbara och flexibla objekt kan fungera som verktyg för brukare att appropriera offentliga platser med. Att flexibilitet i det materiella medför valmöjligheter för brukare och att detta är av betydelse för möjligheterna att omforma en allmänplats på ett personligt sätt. Till sist avslutas kapitlet med en sammanfattning av vad som tycks vara av stor betydelse om en landskapsarkitekt vill skapa utrymmen i offentligheten för personliga appropriationer.

I vissa urbana områden uppstår ett högre antal personliga appropriationer än på andra platser. Detta gäller inte bara i övergivna eller igenvuxna områden som de omenämnda platserna i kapitlet ovan. De återfinns även i välbesökta, centrala, delar av städer som Stockholm, Malmö, Berlin och New York. Två professorer som undersökt stadsrum i vilka brukare oftare tar egna initiativ och uttrycker sig personligt, är Karen A. Franck och Quentin Stevens. Under 2007 gav de ut en antologi vid namn "Loose space-Possibility and diversity in urban life". Där beskriver författarna att ett så kallat Loose space uppstår då människor approprierar stadsrum genom aktiviteter som rummet inte utformats för. Loose space beskrivs också som ett socialt och platsspecifikt tillstånd då människor approprierar en plats genom att vila, umgås, reflektera, uttrycka sina känslor, åsikter, fira eller protestera. De aktiviteter som loose space utgörs av identifieras genom att människor tar egna initiativ och uttrycker sig utanför det påbjudna och funktionsprogramerade (Franck och Stevens 2007).

"'loose space' may occur when the assigned use for a landscape type ends, allowing new uses to replace the programmed ones, or when alternative users are somehow able to 'appropriate' the space for their own ends, alongside official users;..." (Franck och Stevens 2007 s. 29).

Ett Loose space uppstår, med andra ord, då människor under en viss tid approprierar stadsrummen som sina egna och efter sina personliga behov. Begreppet utgörs inte av rummets materiella egenskaper utan de produktioner som pågår. Frank och Stevens menar att ett loose space därför inte kan programmeras då det består av människors handlingar och att handlingar i sig inte kan programmeras. De menar även att det är skillnad mellan olika appropriationer och att de som uppstår exempelvis i köpcentran aldrig kan ske för brukarens egen skull då det där finns för få

valmöjligheter. En så kallad för-programmerad loosiness som uppstår i köpcentran menar de inte är på riktigt. Det finns dock rumsliga förutsättningar som underlättar för att människor ska börja använda rummen på det approprierande sätt som skapar loose space. Dessa förutsättningar är enligt professorerna; tillgänglighet, möjlighet att göra val samt element som brukare kan appropriera (Frank och Stevens 2007).

Objekt som är lätta att appropriera finns beskrivna i antologin som lösa föremål, blomkrukor, stolar, bord och tält (Fernando 2007). Det kan också vara byggnader, maskiner eller infrastruktur som förfallit och där igenom genererat delar vilka är möjliga att flytta runt och använda till att omforma rummet med (Frank och Stevens 2007). Även objekt som ursprungligen haft ett begränsande syfte, som kravallstaket eller stängsel, kan i vissa fall vara tillgängliga för appropriation. I de fall stängsel och staket innehar ett visst mått av flexibilitet kan de få nya funktioner som exempelvis rumsindellare, platsskapare eller fond att hänga budskap och varor på (Frank och Paxon 2007; Rivlin 2007).

De gemensamma egenskaper som gör vissa element appropriationsvänliga tycks vara att de är flyttbara, flexibla eller mångfunktionella (Frank och Stevens 2007). När ett objekt exempelvis går att flytta, innebär det att brukaren kan omforma rummet genom att ändra objektets lokalisering. Detta leder till att platsen där objektet befinner sig ändrar karaktär och kan användas till nya aktiviteter. Några andra hel eller halvflexibla objekt kan vara; vimplar, parasoller, skyltar, bord, stolar, kärror, flaggor, varustånd, mattor, girdanger, affischer, ballonger, marschaller, cyklar, och ljusslingor (Se Figur 20). Element som dessa kan understödja både platsskapande ändamål och fungera som förmedlare av varierande kulturella uttryck och identiteter (Fernando 2007; Olsson 2008). Att objekten går att flytta, justera eller byta ut, skapar förutsättningar för uttryck och budskap av olika karaktär. En del objekt kan framföra reklam, information eller politiska och religiösa budskap. Andra kan kommunicera originella åsikter, känslor och erfarenheter (Se Figur 21).

Figur 20. Exempel på utbytbara objekt som signalerar olika saker och personliga uttryck.

En yta som tillåts innehålla flexibla element ökar där med brukares möjligheter att aktivt omskapa stadsrummet efter personliga intressen, förutsättningar och behov. Något som också ger brukare större möjlighet att representera sig själva i offentligheten på ett sätt som de själva önskar bli uppfattande (Olsson 2008). Utifrån detta skulle flexibla och flyttbara element kunna möjliggöra för brukare att omforma rummet på ett personligt sätt. Att uttrycka ett val eller något de känner och vill genom det materiella och på så vis synliggöra det för allmänheten.

Figur 21. Exempel på de flexibla objekten vimplar och stolar. I detta fall får de platsskapande effekter samtidigt som de flyttbara stolarna ökar möjligheterna för besökare att själva välja var de vill sitta.

I vissa fall tycks det som att själva möjligheten att göra personliga val också lockar individer att bli mer aktivt approprierande. Enligt studier utförda av sociologen William Whyte utnyttjas möjligheten att göra egna aktiva val i hög grad då de finns tillgänglig i staden (Whyte 1980; The Social Life of Small Urban Spaces 1979). Appropriationerna sker också då de inte har någon, till synes, positiv effekt i det materiella rummet för individen. Whytes studier har visat att brukare som erbjuds att använda flyttbara stolar utnyttjar möjligheten att flytta på dem i princip varje gång någon sätter sig ned. Stolar flyttas några meter, decimeter eller åtminstone någon centimeter i samband med att personer sätter sig. Ofta görs justeringarna trots att det inte tycks göra någon skillnad för den fysiska komforten. Exempelvis då stolar flyttas några centimeter från en solig position till en annan precis lika solig position. Stolar på en offentlig flyttas också inte sällan runt av olika brukare för att då och då återkomma till den plats som varit stolens utgångspunkt (Whyte 1980; The Social Life of Small Urban Spaces 1979).

Whyte menar att till synes meningslösa justeringar som dessa sker delvis just för själva valmöjlighetens skull. Kanske kan det uppfattas som en liten och obetydlig produktion att flytta på en stol, men han menar att det tycks mycket uppskattat samt att de som får möjlighet också genomför denna typ av rumsligt omformande (Whyte 1980; The Social Life of Small Urban Spaces 1979). Whytes undersökningar skulle kunna visa på att appropriation av offentligheten också kan ske inom ramarna för våra allmänna lagar och regler och inte behöver upplevas som gränsöverskridande. Att göra egna val, som inte i huvudsak baseras på anpassning eller utgår i från an-

dras förväntningar, behöver således inte per automatik innebära en provokation mot gemensamma konventioner.

Lina Olsson (2008) har också skrivit om liknade justeringar av det materiella rummet och vad dessa produktioner kan få för betydelse för brukare. Hon menar att omskapandet innebär att individen sätter viss personlig prägel på rummet. Genom att skjuta på en stol kan individen appropriera och forma en plats som individen upplever som "sin plats". Materiella justeringar kan där igenom omskapa rummet med en ordning präglad efter individen. Att möblera och inreda hem är ett sådant tillvägagångssätt där människor genom förändringar i det materiella rummen ger rummen nya betydelser. Detta innebär att besökare genom ommöblering och justeringar kan göra ett hotellrum, campingplats, eller ett hem till "sitt" eller "sin" för en period. I de offentliga rummen kan liknande typer av appropriationer utgöra en viktig form av deltagande. Genom att ommöblera stadsrum på ett sätt som representerar individens intressen gör individen sig själv till en synlig och aktiv del av offentligheten. Något som kan vara av stor betydelse inte minst för marginaliserade grupper i samhället (Olsson 2008).

Förutom att flexibla element erbjuder personliga valmöjligheter kan de också generera en viss grad av oförutsägbarhet på en yta. Frank och Steven (2007) menar att det i sig är något som också kan generera nya möjligheter. En yta med viss oförutsägbarhet tycks kunna skapa en social "öppenhet" inför ytterligare varierade appropriationer. Då aktiviteter som går utanför de programmerade uppstår, kan det utmana kontrollmekanismer och lösa upp gränser. Det är när förutsägbarheten av beteenden i rummet på detta sätt sänks, som ett så kallat loose space skapas under en viss tidsperiod. Ibland kan dessa aktiviteter utmana vardagliga mönster och genom detta vidga vad som är socialt accepterat (Frank och Stevens 2007).

"Freedom is a prerequisite of loose space for people to be able to pursue possibilities of their choice. Freedom is also a consequence of loose space as people's actions generate more possibilities, possibilities of a political, commercial or experimental nature" (Frank och Stevens 2007, s. 17).

Rummets "öppenheten" inför nya omformande kan, förutom via människors handlingar, också förmedlas via de materiella elementen. Lager och spår i miljön efter olika åsikter, identiteter, estetiska konventioner, sociokulturer och ekonomiska profiler tycks kunna inspirera till vidare appropriation. Budskap, processer och uttryck som kontrasterar mot varandra och som finns parallellt på en plats skapar en ambivalens som utmanar annars rådande urbana normer (Shaw och Hudson 2009). Spåren efter andras personliga uttryck kan exempelvis bestå av affischer, street art, cykeldelar, sovsäckar, matrester, flaggor och reklam. Då de flexibla objekten skapar en visuell komplexitet ger detta en signal om rummets kapacitet att användas på olika sätt. En hög komplexitet innebär att det i rummet pågår ett brett spektra av olika aktiviteter och processer (Fernando 2007).

Arkitekten Mattias Kärrholm (2004) har i sin avhandling Arkitekturens territorialitet skrivit om, bland annat, rumslig komplexitet. Han menar att oförutsägbara och icke planerade handlingar kan uppnå social acceptans på platser där det råder rumslig komplexitet. Enligt Kärrholm består komplexiteten av en ytas många olika, heterogena, nätverk och lager. En av effekterna av detta är att det blir svårare för besökare att säga vilka beteenden som skulle vara opassande då det inte finns en enskild kärna eller ett enskilt syfte med platsens olika nätverk som går att direkt provocera mot (Kärrholm 2004). Personliga uttryck som annars inte utgör en del av de rumsliga normerna skulle enligt detta resonemang inte upplevas som lika kontroversiella i rum med en hög komplexitet jämfört med enklare, homogena, miljöer (Se Figur 22).

"Udda uppträden väcker minst uppmärksamhet på de territoriellt mest komplexa platserna" (Kärrholm 2004 s. 282).

Figur 22. Aktiviteter som att sitta i en kundvagn eller andra udda omformanden framstår som mindre uppseendeväckande på platser med många lager av pågående processer.

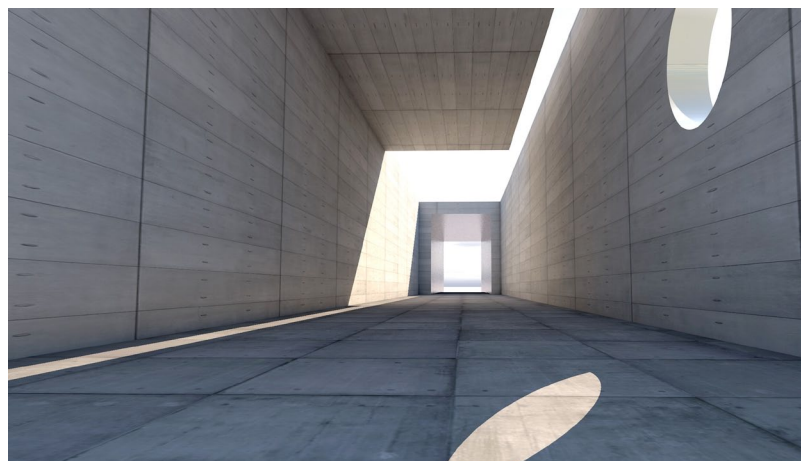
Kärrholm (2004) menar att en rumslig komplexitet leder till en slags neutralisering, vilken underlättar för en bredare mängd aktiviteter att uppstå. Han beskriver tre huvudpunkter som kan bidra till en rumslig komplexitet. Den första är flexibilitet över tid. Han menar att det är betydande att ytor kan skifta funktion och syfte under olika tidsperioder. Både kortsiktigt och långsiktigt. En torgyta kan då exempelvis inrymma uteserveringar under vardagar, bli parkeringsplats under kvällar, på lördagar fyllas med marknadsstånd och under söndagar ge plats åt demonstrationer och evenemang. Detta är en av de delar som enligt gör en yta dynamisk och som där igenom bidrar till dess komplexitet (Kärrholm 2004).

Vidare bör det finnas olika syften med de funktioner och aktiviteter som återfinns på platsen. Dessa skall gynna processer av varierade sort, karaktär och riktning. Ett parkområde med en sådan typ av dynamik kan då inrymma exempelvis utomhusbio, lekplatser, träningsredskap, bad, kafé, dagvattenrening, undervisningsytor, konst, picknickplatser och sportanläggning. Funktioner och aktiviteter som alla har varierande syften och mening. Detta kan jämföras med exempelvis köpcentrum där samtliga funktioner har som syfte att understödja konsumtion (Kärholm 2004).

Den tredje punkten för rumslig komplexitet är att det inte skall råda en allt för tydlig hierarki inom området. I stället bör de olika funktionerna, aktiviteterna och processerna existera med ungefär samma intensitet. I fall ungdomar, i ett området, sätter så stor enskild prägel på platsen att den i första hand börjar associeras med ungdomarna, kan detta göra att andra grupper drar sig undan. Liknande exkluderande effekt uppkommer också i fall någon annan grupp eller funktion blir allt för dominerande på platsen. Då kan plötsligt tillgängligheten för andra individer eller aktiviteter minska. På så vis är platsens komplexitet gynnad av heterogen icke-hierarki. Där kan gärna finnas växlingar över tid i vilka och vad som finns på ytan, men som helhet bör området fungera likt en väv med heterogena lager snarare än homogent och tydligt hierarkiskt (Kärholm 2004).

Komplexitet bör dock inte förväxlas med att en yta är svårläst (Kärholm 2004). I ett rumsligt sammanhang kan en yta ge tydliga signaler och vara komplext samtidigt. Skyltar kan informera om att en den under vissa tider fungerar som parkering, andra tider som marknadsplats och under övrig tid är tillgänglig för uteserveringar. Många svårlästa områden saknar i stället, enligt Kärholm, lager av funktioner och användningsmöjligheter. Avsaknaden av information och lager i kombination av andra människors närvaro, kan leda till att besökare blir osäkra. Detta då den ger för få ledtrådar om vilka beteenden som är tolererade eller förväntas (Kärholm 2004). Franck och Stevens (2007) går också i linje med detta då de uttrycker att tomma ytor till och med kan verka begränsande för initiativ och appropriationer då de saknar både valmöjligheter och variation (Se Figur 23). En tom, öppen, yta är således inte något som leder till neutralitet eller mental tillgänglig. Liksom Kärholm (2004) menar tycks det i stället vara lager av heterogena regler och funktioner som hjälper människor att använda platser på fler kreativa sätt.

Figur 23. Homogena, tomma ytor utan valmöjligheter, som i detta rum, tycks inte vara främjande för personliga initiativ jämfört med heterogena, mer komplexa ytor enligt Kärholm (2004) och Franck och Stevens (2007).

Så väl Kärholm som Franck och Stevens tycks peka på att en variation av många olika valbara, aktiviteter tenderar att vara gynnsamt för att fler andra personligt valda och mindre förutsägbara aktiviteter ska uppstå. De har dock lite olika vinklar på fenomenet. Kärholm (2004) beskriver ett rumsligt tillstånd av neutralitet utifrån både ett materiellt och ett socialt perspektiv. Där komplexitet kan leda till en social acceptans för ett varierat bruk av rummet. Människor blir enligt Kärholm mer toleranta för olikheter då beteendenormerna inte kan härledas från en enskild eller dominerande källa. Franck och Stevens (2007) lägger, till skillnad från Kärholm (2004), större särskild vikt vid de sociala processerna genom att definiera begreppet loose space utifrån de mänskliga aktiviteter som pågår. De menar att människor ser rummets potential främst genom andra människors pågående användning av det. Franck och Stevens (2007) definitioner av de materiellt gynnsamma förutsättningarna är också något mer generaliserande än Kärholms (2004). Detta skulle kunna beror det på att Kärholm är den av dem som gjort de mest detaljerade analyserna av ett antal specifika platsers materiella tillstånd.

Tillsammans skapar de dock en bild av att vad som faktiskt representeras i rummet inverkar på människors möjligheter att göra personliga val och där igenom appropriera rummen. De menar båda att de processer som uppstår och accepteras i rummet förmedlas aktivt via materiella element och genom pågående aktiviteter. Gemensamt beskriver de även att en flexibel och heterogen blandning av representerade aktiviteter kan leda till att det sociala rummet uppnår ett tillstånd av ökad tolerans för nya aktiviteter (Kärholm 2004; Franck och Stevens 2007). Sammantaget skulle detta kunna innebära att materiell flexibilitet och variation i ett offentligt rum kan få vidare betydelse för brukare än vad som är synligt i en plan, designskiss, eller i den enbart materiella dimensionen. Då det materiella rummet innehåller en bred variation av representerade appropriationer tycks det kunna generera ett mer tolerant socialt förhållningssätt som kan verka gynnsamt för en bredare variation av användning (Figur 24).

Figur 24. Ett exempel på en plats där flertalet olika appropriationer med personliga uttryck framstår som tolererade och inkluderade som en del av det offentliga rummet.

Beskrivet ur Olssons (2008) normperspektiv skulle detta kunna förklaras som att ett rum med tillräckligt många representerade, olika, användarnormer genererar ytterligare en ny, deskriptiv, norm av olikheter. En signal om att det i rummet är förväntat med en viss grad av oväntade, udda, aktiviteter. Kärrholm (2004) påpekar dock att generella, direkta, samband mellan materia och människors möjligheter att bete sig på olika sätt, kan anses förlegat. Enskilda rumsliga förhållanden som har någon deterministisk effekt på handlingar blir irrelevanta enligt hans resonemang. Rumets olika sociala och materiella faktorer varierar hela tiden i aktualitet. Därför blir det viktigt att det arkitektoniska alltid ses i sin specifika kontext för att kunna analyseras menar han (Kärrholm 2004).

Kärrholms (2004) resonemang kring enskilda faktorerers betydelse går till viss del i linje med teorin om beteenderamar (behavior settings) där de sociala och den materiella elementen hela tiden beskrivs vara beroende av varandras aktualitet för att en viss beteenderam skall vara aktiv (Westlander 1999). Om den sociala kontrollen sjunker eller om de materiella signalerna blir otydliga kan detta, enligt teorin, göra beteenderamen inaktuell. På så vis är ingen enskild faktor avgörande för att uppkomsten eller upprätthållandet av specifika aktiviteter heller enligt denna teori (Westlander 1999). Exempel på hur beteendenormer kan upphöra eller förändras kan också tolkas ur brokend window theory, där plötsliga signaler om låg social kontroll tycks öppna för människor att agera på sätt som annars upplevs som kontroversiellt och normbrytande (Wilson & Kelling 1982).

I artikeln Brokend window theory är beteendeförändringarna undersöka ur en brottsförebyggande synvinkel där signaler om låg social kontroll via det materiella, i form av spår efter brottslighet, menas leda till ökad brottslighet (ibid.). Kärrholm (2004) och Franck och Stevens (2007) som där emot undersökt hur ytor kan öppna sig för fler aktiviteter ur ett mer demokratiskt perspektiv, har beskrivit liknande processer men med positiva värden som utgång. Det vill säga att deskriptiva användarnormer kan generera flera liknade processer i offentliga rum vilket ger brukare flera olika sätt att använda och ta plats i städer. I artikeln Broken Windows (Wilson & Kelling 1982) kommenteras inte vilka eventuella positiva effekter som normbrytande tendenser skulle kunna medföra till offentliga rum och motsvarande diskuterar varken Kärrholm (2004) eller Franck och Stevens (2007) i fall komplexitet och variation även skulle kunna öka mängden brott. I stället tycks de alla skriva utifrån premissen att just de aktiviteter som på olika sätt representeras i rummen underlättar för att liknande representationer skall reproduceras.

Utrymmen för personlig appropriation.

Människor tycks utifrån de samlade resultaten vara mycket skickliga på att avläsa vilka användarnormer som är aktiva i olika urbana rum. Vi tycks också mer benägna att upprepa sådana aktiviteter och typer av produktioner som redan finns

representerade (Franck & Stevens 2007; Olsson 2008; Wilson & Kelling 1982). I en stad skulle detta kunna innebära att i fall samma typer av funktioner, regler och symboler upprepas ofta, så upprepas även de appropriationer som vanligen associeras till dessa i hög grad. Olsson (2008) har formulerat att det är nödvändigt att det i någon mån kan ske unik appropriation av de offentliga rummen för att rummen ska kunna klassas som offentliga ur ett demokratiskt perspektiv. Hon menar att det är en del av det demokratiska samhället att kunna ifrågasätta de strukturer som råder.

I rollen som landskapsarkitekt kan det dock utgöra en motsättning att försöka skapa rum för unik appropriation. Detta då de materiella element som landskapsarkitekten utformar ofta kan ligga till grund för de rumsliga normerna (Olsson 2008). Vilket resulterar i en typ av ”moment 22”. Med hjälp av begreppet personlig appropriation finns dock en öppning att kunna föra en diskussion kring brukares möjligheter att uttrycka sig personligt inom ramarna för det planerade och generella. Att appropriera på ett individuellt sätt utan att aktiviteten är gränsöverskridande i relation till rummets strategiska funktioner, normer och regler. Jag vill därmed öppna en diskussion kring urbana utrymmen för personlig appropriation där brukare kan sätta personlig prägel inom gränserna för det funktionsprogrammerade.

Resultaten genom arbetet tyder på att ytor där människor är benägna att i högre grad genomföra personliga val, beslut och uttrycka sig individuellt också innehåller representationer som signalerar att sådana uttryck är socialt accepterade. Signalerna kan bestå av aktiviteter som pågår (Franck & Stevens 2007; Westlander 1999), genom materiella spår efter andra personliga appropriationer som utförts tidigare (Jorgensen & Tylecote 2007; Shaw & Hudson 2009) eller genom funktioner där ett personligt omformande utgör en del av funktionen. Exempel på de sistnämnda funktionerna är stolar som är tänkta att kunna placeras där brukaren själv vill ha dem (Whyte 1982; Olsson 2008) eller lagliga graffitiväggar där brukare erbjuds att uppföra valfria, personliga, motiv.

Det viktiga tycks vara att rummet sänder någon form av signal med innebörden att människor tillåts genomföra och uttrycka egna val. De personliga valen verkar dock kunna erbjudas inom ramar för ett givet medie. Exempelvis som en lös stol, där stolen utgör mediet genom vilket brukaren kan utföra sin personliga appropriation. Enligt Kärrholm (2004) medför troligtvis mediet en viss mängd användarnormer vilka brukare förhåller sig till. Samtidigt kan det utgöra ett verktyg att omforma rummet genom (Franck & Stevens 2007; Olsson 2008). Beroende på vilket medie som representeras uppstår olika ramar av förväntade beteenden men också olika möjligheter till val och uttryck. En lös stol kanske då i första hand erbjuder en möjlighet för brukare att uttrycka och omforma rummet efter vart denne önskar sitta. En laglig graffitivägg kan erbjuda brukare att uttrycka känslor, åsikter och kreativitet inom gränserna för graffitikonstens konventioner och vad som är juridiskt lagligt. På detta sätt skulle olika funktioner och objekt kunna möjliggöra för olika typer och varierande starkt anpassade och personliga appropriationer.

Att det finns ramar, regler, normer och förväntningar kring ett medie som brukare anpassar sig efter, verkar i sig inte utgöra ett hinder för att människor också ska kunna utföra personliga appropriationer. Tvärtom verka det vara en brist på tydliga signaler som riskerar att göra människor mindre uttrycksfulla. Stora öppna platser eller svårtolkade ytor tycks göra brukare mer osäkra och försiktiga (Kärrholm 2004; Franck & Stevens 2007). Reaktionerna inför en yta med svårtolkade regler kan tyckas påminna om de som sker när brukare är förstagångsbesökare i en miljö. Förstagångsbesökaren är generellt sett mer uppmärksam på vilket intryck den gör på andra. Denne är då extra mån om att röra sig adekvat och anstränger sig för att inte sticka ut och framstå som konstig eller som en främling (Westlander 1999).

Att erbjuda en svårläst eller tom yta verkar därmed inte vara likställt med att erbjuda goda möjligheter till personliga appropriationer (Kärrholm 2004; Franck & Stevens 2007).

Om landskapsarkitekter vill att fler ska kunna appropriera, delta, och bli en del av det gemensamma, bör de i stället troligtvis vara tydliga med att detta är ett syfte med utformningen av ett rum. Det vill säga att aktivt signalerar att personlig appropriation är accepterat. Jag vill här göra en jämförelse mellan ett fängelse och en teaterscen. Skillnaderna mellan dessa miljöer är uppenbara och många. I båda miljöerna finns dock starka, aktiva, beteenderamar kring hur skådespelare respektive fångar förväntas agera. I båda rummen finns detaljerade regelverk för rörelsemönster och vad som skall hända var och när. Här finns också olika former av social kontroll i form av väktare eller publik och regissör. På teatern görs dock aktivt utrymme för personlig appropriation då personliga tolkningar av rollkaraktärer efterfrågas. Skådespelare får möjlighet att göra personliga appropriationer av scenen samtidigt som det sker inom ramen för regler i form av bland annat manus och regi. Kanske finns det lika många regler och konventioner till antal under en föreställning på en teater som det finns i ett fängelse. Skillnaden som skapar kreativa, personliga, uttryck på en teater är eventuellt att just detta aktivt efterfrågas. En tydlig signal eller uppmaning till skådespelaren att inom ramen för teaterns konventioner också rikta fokus inåt mot egna känslor och uttrycka dem på scenen. Det vill säga att inte enbart leva sig in i andras förväntningar utan också till viss del appropriera scenen genom ett personligt uttryck. Något som gör teatern till ett rum för konstnärliga produktioner och personliga uttryck.

Vad jag vill konkretisera med denna liknelse är att en stor mängd restriktioner inte behöver verka hindrande för individuella, personliga, kreativa, uttryck. Inte så länge personlig appropriation också representeras och efterfrågas i någon mån. Med detta vill jag lyfta möjligheterna att skapa utrymme för brukare att göra personliga appropriationer också inom ramarna för det strukturerade och ordnade i städer. De rum som Lefebvre (1991 [1974]) motsvarande beskrev som de dominerade rummen.

Förutom att förmedla att personlig appropriation är accepterat verkar det också gynnsamt om det finns en flexibilitet inom själva appropriationsutrymmet vilket gör det föränderligt. Ett flertal av resultaten tyder på att lösa element kan utgöra en typ av rumslig flexibilitet genom vilken brukare kan genomföra olika typer av

personliga val. När brukare får möjlighet att flytta runt objekt får de också möjlighet att omforma rummet på det vis de själva önskar (Fernando 2007; Frank & Stevens 2007; Jorgensen & Tylecote 2007; Kärrholm 2004; Olsson 2008; Whyte 1988).

Olsson (2008) och Nevárez (2007) visar vidare på att vad och vem som representeras också påverkar vilka som får tillgång till en yta eller funktion. I förläggningen innebär detta att om vi efterfrågar ett brett deltagande i städer så bör vi också etablera en bred variation av representationer. I och med detta blir det viktigt att fundera på vem och vad som representeras genom utrymmena för personlig appropriation. För personer som tillhör minoriteter eller upplevs stå utanför det gemensamma samhället, skulle eventuellt representationer som riktar sig specifikt till dem vara fördelaktigt för deras möjligheter till ett mer aktivt deltagande. Alla brukare behöver dock inte representeras på alla offentliga platser överallt. Liksom Kärrholm skriver är det möjligt att se på offentlighet utifrån ett storskaligt stadsperspektiv. Enskilda platser kan då innefatta olika grader och typer av offentlighet och där med bära kompletterande funktioner i förhållande till varandra i städer (Kärrholm 2004). Staden kan då i stället ses som en helhet.

Sammanfattningsvis: Det finns många torg och platser i Sverige som är programmerade i hopp om att det där skall uppstå ett blomstrande folkliv. Platser där är människor skall kunna mötas, uttrycka sig och ta del av varandras personligheter. Offentliga rum vilka önskas fungera som demokratiska arenor där olika individer skall kunna appropriera och på så vis göra sig själva till en del av städerna. Dessa platser bör då inte uteslutande efterfråga anpassning till olika system och konventioner utan också aktivt ge utrymme för personlig appropriation. Ett utrymme vilket innefattar dels en signal om att personlig appropriation är accepterat eller förväntat, dels ett forum, medie eller verktyg genom vilket brukaren faktiskt och praktiskt kan omforma rummet.

För vidare utforskande om människors möjligheter att appropriera och delta i svenska städer skulle det vara av stort intresse att inventera vilka utrymmen som finns och som aktivt efterfrågar personliga uttryck. Ytor som inte bara är öppna och "tomma" utan som erbjuder ett materiellt underlag, medel eller verktyg för brukare att uttrycka personliga åsikter, känslor eller val genom (Se Figur 25). Vidare skulle det kunna vara av betydelse att utreda vilka sociala grupper som representeras genom de utrymmen för personlig appropriation som faktiskt existerar. Detta skulle sedan med fördel jämföras och ställas i relation till de sociala grupper som eventuellt önskas integreras mer i olika delar av städer.

Figur 25. Objekt med en flexibilitet i det att de går att flyttas, varieras och justeras vilket gör att också kan användas som verktyg att omforma rummet med.

Avslutande diskussion

Arbetsprocessen med denna uppsats har genomsyrats av många olika tolkningar. Begreppet appropriation har tolkats, texter om personliga uttryck och delaktighet i urbana miljöer har utforskats och möjliga samband mellan artiklar har undersökts. Att detta drivits av ett personligt intresse för att finna svar på en specifik fråga, kan ha påverkat tolkningarna av materialet. Detta menar i alla fall Sunnemark och Åberg (2004) som skriver i boken "Tvärvetenskap – fält, perspektiv eller metod" att en kvalitativ och tvärvetenskaplig arbetsprocess riskerar att leda till att mer vikt läggs vid vissa delar av referensmaterialet på grund av det personliga intresset hos författaren. Utifrån detta kan arbetsprocessen med denna undersökande uppsats ha lett till att vissa delar av referensmaterialet har fått oproportionerligt mycket fokus.

Då arbetsprocessen startade söktes först svar på hur människor skulle kunna använda offentliga platser och delta i städer på mer personliga sätt. Samtidigt fanns ingen självklar, tydlig, definition av vad det innebär att "delta på ett personligt sätt" inom ämnet för landskapsarkitektur. Kanske finns det processer beskrivna inom reguljär psykologi som jag, under perioden för efterforskning av källmaterials, inte hann upptäcka. Dessa eventuella definitioner är dock inte vedertagna inom arkitektkåren. När tiden för att söka rätt betydelsen av ett "personligt deltagande" var slut, kvarstod därför bara att göra en egen definition av innebörden. Först efter att definitionen av begreppen personlig och anpassad appropriation var färdig kunde en mer strukturerad analys av referensmaterialet påbörjas.

Att försöka besvara en fråga och samtidigt söka efter svar på vad orden i frågan ("att delta på ett personligt sätt") innebär, är inte ett enbart fördelaktigt arbetssätt. I detta fall har det lett till att uppsatsen riskerar att uppfattas bred eller spretande. Om alla ord i frågeställningen i stället från början varit tydligt definierade innan litteraturinsamlingen påbörjats, hade referensmaterialet troligen varit av en smalare karaktär. En alternativ arbetsprocess hade därför kunnat vara att mycket tidigt byta frågeställningen till en annan och enklare. Kanske hade fokus då kunnat samlats till ett färre antal källor och författare.

Att materialet som ingår i uppsatsen är just brett kan dock med fördel ses som en direkt spegling av hur breda och spretiga diskussionerna rörande användandet av offentliga platser inom kontexten för landskapsarkitektur är. Flera av författarna till referensmaterialet använder exempelvis begreppet appropriation, men någon gemensam definitionerna av begreppet som de alla förhåller sig till, har de inte (Fernando 2007; Franck & Stevens 2007; Jorgensen & Tylecote 2007; Shaw & Hudson

2009). Något som gör det svårt att jämföra och diskutera deras resultat generellt.

Flertalet av författarna skriver också om människors bruk av urbana ytor men utgår alla från individuella infallsvinklar och använder många olika, varierande, begrepp i beskrivningarna av processerna som sker på platserna (Kärrhom 2004; Nevárez 2007; Olsson 2008; Qviström 2008; Shaw & Hudson 2009; Westlander 1999; Willson & Kelling 1982). Detta kan delvis tyckas visa på att det inte finns några definitiva, entydiga svar till orsakerna bakom dessa processer. Att referensmaterialet sträcker sig över flertal ämnesfält som filosofi, miljöpsykologi, sociologi, ekonomi, politik, biologi och arkitektur speglar också hur komplext det är att resonera kring människors möjligheter att delta och omforma offentliga rum. Denna komplexitet kan ses som problematisk ur ett vetenskapligt perspektiv. Den kan också ses som ett stöd för behovet av undersökande uppsatser som denna, rörande deltagande och appropriationer i städer, samt behovet av begrepp som fördjupar och samlar resonemangen (Figur 27).

Figur 27. Utan ord och begrepp som konkretiserar innebörden av att kunna delta på ett personligt sätt, riskerar demokratiska värden att falla bort under arbetet med offentliga ytor. Detta är ett exempel från Tessinparken i Stockholm där strävan efter att minimera alkoholisters användande av platsen resulterat i en yta som erbjuder högst begränsade möjligheter för samtliga av platsens besökare att utföra personliga appropriationer. Fotograf Julia Fjällbäck. Privat.

Att inte ge upp sökandet efter vad det innebär att "delta på ett personligt sätt" ledde dels fram till insikten om att diskussionerna kring deltagande inom landskapsarkitektur är diffusa. Dels till att det finns ett behov av begreppsutveckling och resonemang som kan förena och göra vissa konklusioner utifrån de olika diskussionerna. I dessa avseenden utgör denna uppsats ett framtidsdrivande bidrag. Att dessutom ha ord och begrepp, som personlig och anpassad appropriation, för det man vill åstadkomma som landskapsarkitekt, ökar chanserna för att kunna uppnå just det som eftersträvas.

I en värld där resande mellan länder ökar och allt fler människor med varierande bakgrunder, intressen och behov tränger ihop sig i växande städer, krävs också urbana miljöer som aktivt utformats i förhållande till detta. För att motverka segregering och spänningar mellan samhällsgrupper (Franck & Stevens 2007; Guwallius 2012) samt för att öka eller bibehålla demokrati i ett land, är möjligheterna till deltagande i de offentliga rummen av stor betydelse (Lefebvre [1974] 1991; Olsson 2008). Önskar man utifrån detta öka människors möjligheter att delta i städer är det därför viktigt att kunna formulera vad det faktiskt innebär att kunna ”delta på ett personligt sätt” i praktiken. I arbeten och samtal rörande brukares möjligheter till deltagande kan begreppen personlig appropriation och anpassad appropriation i framtiden bidra till konkretisering av detta och där med fler konstruktiva processer (Figur 28). För de landskapsarkitekter som vill engagera sig i offentliga ytor ur ett demokratiskt perspektiv, kan begreppen därför komma att utgöra en viktig del av arbetsprocesserna. Med dessa ord avslutas detta arbete och stafettpinnen överlämnas där med till dess ärade läsare.

Figur 28. Trappan utanför konserthuset i Stockholm erbjuder brukare valmöjligheter i hur och var de vill sitta. Detta möjliggör ett mer personligt appropriering jämfört med exempelvis den röda stolen i Figur 27 som i högre grad hänvisar brukaren till ett anpassat appropriering. Fotograf Julia Fjällbäck. Privat.

Källförteckning

Tryckta källor

- Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj (1994). *Tolkning och reflektion*. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod. Lund: Studentlitteratur.
- Ameel, Lieven & Tani Sirpa (2012). Parkour: creating loose space? *Geografiska annaler*: Serie B, Human Geography 94 (1), S. 17-30.
- Bateson Melissa; Callow Luke; Holmes Jessica; Roche Maximilian & Nettle Daniel (2013) Do Images of Watching Eyes Induce Behaviour That Is More Pro-Social or More Normative? A Field Experiment on Littering. *PLOS ONE* 8 (12).
- Bateson, Melissa; Nettle, Daniel & Robert, Gilbert (2006). Cues of being watched enhance cooperation in a real-world setting. *Biology letters* 2, S. 412-414.
- Bergkvist, Johan (2012). *Järnvägarnas parker och trädgårdar-En historisk återblick, Spår 2012*. Gävle: Sveriges järnvägs museum och Järnvägmusei vänner.
- Braae, Ellen & Diedrich, Lisa (2012). Site specificity in contemporary large-scale harbour transformation projects. *Journal of Landscape Architecture*, 7:1, s. 20-33. London, Routledge.
- Daun, Åke & Norebrink, Hans (2009). *Snällare än du tror. Människan – social av naturen*. Nya Doxa Bokförlag.
- Dorian Hampus (2018). Polisen storsatsar på kameraövervakning. *Göteborgs Posten*, 30 januari, s. A9.
- Dorom, Gil (2007). *Dead zones, outdoor rooms*. I Loose space- possibility and diversity in urban life. Abingdon / New York, Routledge, Taylor & Francis. S. 210-230.
- Edensor, Tim (2007). *Social practices, sensual excess and aesthetic transgression in indistrial ruins*. I Loose space- possibility and diversity in urban life. Abingdon / New York, Routledge, Taylor & Francis Group. S. 234-252.
- Eisenberg, Nancy & Mussen Paul H. (1989). The roots of prosocial behavior in children. Cambridge: *Cambridge university press*, 25 augusti.
- Elden, Stuart (2004). *Understanding Henri Lefebvre: theory and the possible*. London: Continuum.
- Ernest-Jones, Max; Nettle, Daniel & Bateson, Melissa (2011). Effects of eye images on everyday cooperative behavior: a field experiment. *Evolution and Human Behavior*, 32, S. 172-8.
- Fernando Nisha (2007). *Open-Ended space- Urban streets in different cultural contexts*. Loose space- Possibility and diversity in urban life. Abingdon / New York, Routledge, Taylor & Francis Group. S. 54-72.
- Foucault, Michel (1977). *Discipline and Punish- The Birth of the Prison*. London: Allen Lane.
- Franck, Karen & Stevens, Quentin (2007). *Tying down loose space*. Loose space- Possibility and diversity in urban life. Abingdon / New York, Routledge, Taylor & Francis Group. S 1-34.
- Frank, Karen & Paxon, Lynn (2007). *Transforming public space into sites of mourning and free expression*. Loose space- Possibility and diversity in urban life. Abingdon / New York, Routledge, Taylor & Francis Group. S. 132-153.

- Franzén, Mats; Hertting, Nils & Thörn Catharina (2006). *Stad till salu; entreprenörsurbanismen och det of-fentliga rummets värde*. Göteborg, Bokförlaget Daidalos.
- Gehl, Jan ([1971] 2007). *Livet mellem husene*. Köpenhamn, Arkitektens forlag.
- Gibson Bryan, Werner Carol (1994). Airport waiting areas as behavior settings: The role of legibility cues in communicating the setting program. *Journal of personality and social psychology*. Vol 66 (6), S. 1049-1060.
- Guwallius, Kolbjörn (2012). Mot en bättre hamn. *Movium Magasin* 2. Alnarp, SLU. S. 16-21.
- Jackson, Tim (2009). *Välfärd utan tillväxt-så skapar vi ett hållbart samhälle*. Stockholm, Ordfront förlag.
- Janssen, Jan & Laike, Thorbjörn (2006). *Rum för återanpassning-Den fysiska miljöns betydelse inom ungdomsvården-en miljöpsykologisk översikt*. Statens institutions styrelse SiS. 2006:2. Stockholm, Edita.
- Jacobs, Jane (2004 [1961]). *Den amerikanska storstadens liv och förfall*. Göteborg, Bokförlaget Daidalos AB.
- Jarlöv, Lena (1982). *Boende och skaparglädje- Människors behov av skapande verksamheten försummad dimension i samhällsplaneringen*. Diss. Göteborg, Chalmers Tekniska Högskola.
- Jorgensen, Anna & Tylecote, Marian (2007). Ambivalent landscapes-Wilderness in the urban interstices. *Landscape research*, 32:4. S. 443-462.
- Kärholm, Mattias (2004). *Arkitekturens territorialitet, till en diskussion om territoriell makt och gestaltning i stadens offentliga rum*. Akad. avh. Lund, Lunds universitet.
- Lang, Berit (2004). *The Impact of Video Systems on Architecture*. Diss. Swiss Federal Institute of Technology, Zurich. Hartung-Gorre Verlag.
- Lefebvre, Henri ([1947] 1991). *Critiq of everyday life, Volume 1*. London. Verso. [Ursprunglig titel: Critique de la vie quotidienne].
- Lefebvre, Henri ([1961] 2002). *Critiq of everyday life, Volume 2*. London. Verso. [Ursprunglig titel: Critique de la vie quotidienne II].
- Lefebvre, Henri ([1981] 2003) *Critiq of everyday life, Volume 3*. London. Verso. [Ursprunglig titel: Critique de la vie quotidienne III].
- Lefebvre, Henri ([1968] 1996). *Right to the city*. I Eleonore Kofman & Elizabeth Lebas, red:er. Writings on cities. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lefebvre, Henri ([1974] 1991). *The production of space*. T.J. Press Ltd, Padstow, Cornwall [Ursprunglig titel: Production de l'espace].
- Lieberg, Mats (1994). *Ungdomarna, staden och det offentliga rummet*. Ungdomar i skilda sfärer. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB, 1994, S. 187-234
- Magne Holme, Idar & Krohn Solvang, Bernt (1997). *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. 2:a uppl, Lund: Studentlitteratur.
- McLean, Sarah; Worden, Robert & Kim, MoonSun (2013). Here's Looking at You. An Evaluation of Public CCTV Cameras and Their Effects on Crime and Disorder. *Criminal Justice Review* Vol. 38 S.303-334.
- Nettle, Daniel; Nott, Kenneth; Bateson Melissa (2012). Cycle Thieves, We Are Watching You: Impact of a Simple Signage Intervention against Bicycle Theft. *PLOS ONE*, 7(12).
- Neva' res, Julia (2007). *Central Park, the Aesthetic of order and the appereance of looseness*. I Loose space- Possibility and diversity in urban life. Abingdon / New York, Routledge, Taylor & Francis Group. S. 154-169.

Olsson, Lina (2008). *Den självorganiserande staden. Appropriation av offentliga rum i Rinkeby*. Akad. avh. Lund, Lunds universitet.

Rivlin Leanne (2007). *Found spaces*. I Loose space- Possibility and diversity in urban life. Abingdon / New York, Routledge, Taylor & Francis Group. S.40-53.

Powell, Kate; Roberts Gilbert & Nettle Daniel (2012). Eye images increase charitable donations: evidence from an opportunistic field experiment in a supermarket. *Ethology* Vol 118, S. 1096-1101.

Qviström, Mattias (2008). A waste of time? On spatial planning and wastelands at the city edge of Malmö (Sweden). *Urban forestry and urban greening* Vol 7, S. 157-169.

Qviström, Mattias (2011). Urban wildscapes. I Jorgensen, Anna & Keenan, (red.) *Taming the wild: Gyllin's garden and the urbanization of wildscape*. New York:Routledge. S. 187-200.

Sahlin, Ingrid (2000). *Brotsprevention som begrepp och samhällsfenomen*. Lund: Arkiv förlag/A-Z förlag.

Shaw, Pamela & Hudson, Joanne (2009). The qualities of informal space: (Re)appropriation within the informal, interstitial spaces of the city. *Occupation: negotiations with constructed space*, Brighton, S.3.

Sunnemark, Fredrik & Åberg, Martin (2004). *Tvårvetenskap – fält, perspektiv eller metod*. Lund: Studentlitteratur.

Stevens & Quentin (2007). *Betwixt and between- Building Thresholds, liminality and public space*. I Loose space- Possibility and diversity in urban life. Abingdon / New York, Taylor & Francis Group. S. 73-92.

Villner, Lena (2002). *Maktens arkitektur & arkitekturens makt-En vandring i det akademiska Uppsala*. Nordisk Arkitekturforskning 2002:4. S. 63-72.

Whyte, William (1988). *City-Rediscovering the Center*. University of Pennsylvania Press.

Welsh, Brandon & Farrington, David (2009). Public Area CCTV and Crime Prevention: An Updated Systematic Review and MetaAnalysis. *Journal Justice Quarterly*, Vol. 26 S.716-745.

Westlander, Gunnela (1999). *Ekologisk psykologi och behavior settingteorin*. Lund: Studentlitteratur.

Elektroniska

Andersson, Monica (2011). *Offentliga rum*. Seminarium 17 november 2011. Samfundet S:t Erik. [Elektronisk] Tillgängligt: <https://www.samfundetsterik.se/wp-content/uploads/2012/02/Offentliga-Rum-2011-sammanfattning.pdf> [01-05-2018]

Boverket (2017). *Medborgardialog*. [Elektronisk]. Tillgänglig: <https://www.boverket.se/medborgardialog> [14-04-2018]

Central Park Conservancy (2017). *Rules and Regulations*. [Elektronisk]. Tillgänglig: <http://www.centralparknyc.org> [17-04-2017]

Gatukontoret Malmö stad (2008). *Program för naturpark Gyllins trädgård*. [Elektronisk]. Tillgänglig: http://www.gyllinstradgard.se/images/press/Program_Naturparken.pdf [08-04-2018]

Göteborg stad (2018). *Kulturkorgen*. [Elektronisk]. Tillgänglig: <http://goteborg.se/wps/portal/enhetssida/kulturhus-bergsjon/arkitekttavling/> [02-04-2018]

HUI (2017). *Siffrorna i centrum*. [Elektronisk]. Tillgänglig: <http://www.hui.se/statistik-rapporter/index-och-barometrar/kopcentrumbarometern> [11-04-2018]

Malmö Stad (2017). *Gyllins trädgård*. [Elektronisk]. Tillgänglig: <https://malmo.se/Kultur--fritid/Idrott--fritid/Natur--friluftsliv/Natur--parker/Natur--och-rekreatiomsomraden/Gyllins-tradgard.html> [05-05-2018]

Nationalencyklopedin (2018). *Offentligt rum*. [Elektronisk]. Tillgänglig: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/offentligt-rum> [02-04-2018]

Radar (2018). *Projekt*. [Elektronisk]. Tillgänglig: <http://www.radar-arkplan.se/projekt/mariastaden/> [30-04-2018]

Regeringskansliet (2018). *Regional tillväxt*. [Elektronisk]. Tillgänglig: <http://www.regeringen.se/sb/d/2498> [07-03-2018]

Wilson, James & Kelling, George (1982). *Broken Windows-The police and neighborhood safety*. The Atlantic online. [Elektronisk]. Tillgänglig: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1982/03/broken-windows/304465/> [05-05-2018]

White (2018). *Projekt* [Elektronisk]. Tillgänglig: <http://www.white.se/projects/oslo-havnepromenade/> [30-03-2018]

Film

The Social Life of Small Urban Spaces (1979)[film]. Regissör: Whyte, William. Los Angeles: Direct cinema limited.

Radio

Greenwald, Glenn (2014).*Studio 1*. [Radioprogram] Producent: Sverigesradio, P1, 13 maj.

Fotografier

Samtliga bilder i arbetet där fotograf inte presenteras kommer från den öppna internetnsidan www.pixabay.com